

OSMANLIDAN BU YANA TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞME DİYALEKTİĞİ: BİRİNCİ BÖLÜM:16.YY'IN ORTALARINDAN 1908 JÖNTÜRK DEVRİMİNE KADAR

Mart 2011
Münir Aktolga
www.aktolga.de

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
OSMANLI HER DÖNEMDE HEP “İLERİCİ” BİR RUHA MI SAHİP OLMUŞTUR!.....	5
TANZİMAT NEDİR.....	10
TANZİMAT FERMANI (yeniden yapılanma) NEDEN İLAN EDİLMİŞTİR.....	14
BUNDAN BÖYLE HEPİNİZ OSMANLI VATANDAŞI OLACAKSINIZ!.....	15
TANZİMAT, TOPRAK MÜLKİYETİ SORUNU VE MÜSLÜMAN ORTA SINIFIN GELİŞİMİ..	17
“MODERN OSMANLI MİLLİYETÇİLİĞİ”NİN BAŞLANGICI-GENÇ OSMANLILAR.....	23
1876 ANAYASASI, I.MEŞRUTİYET.....	24
REFERANSLAR:.....	28

GİRİŞ

Yazıya ilk oturduğumda kafamdaki başlık şöyleydi, “Osmanlı’dan bu yana Türkiye’de kapitalizmin gelişme diyalektiği:Sened’i İttifak’tan 1908 Jöntürk Devrimi’ne, Kemalizm’ den Menderes’e ve Erdoğan’a, ama Demirel’i atlamadan! Tabi arada bir de büyük devrimci Özal var”!..Biraz uzun bir başlık ama bütün bir çalışmanın özetini veriyor diye düşünmüştüm. Ama sonra baktım çalışma uzuyor, muhtemelen üç bölüm halinde çıkacak, ben de başlığı değiştirdim.

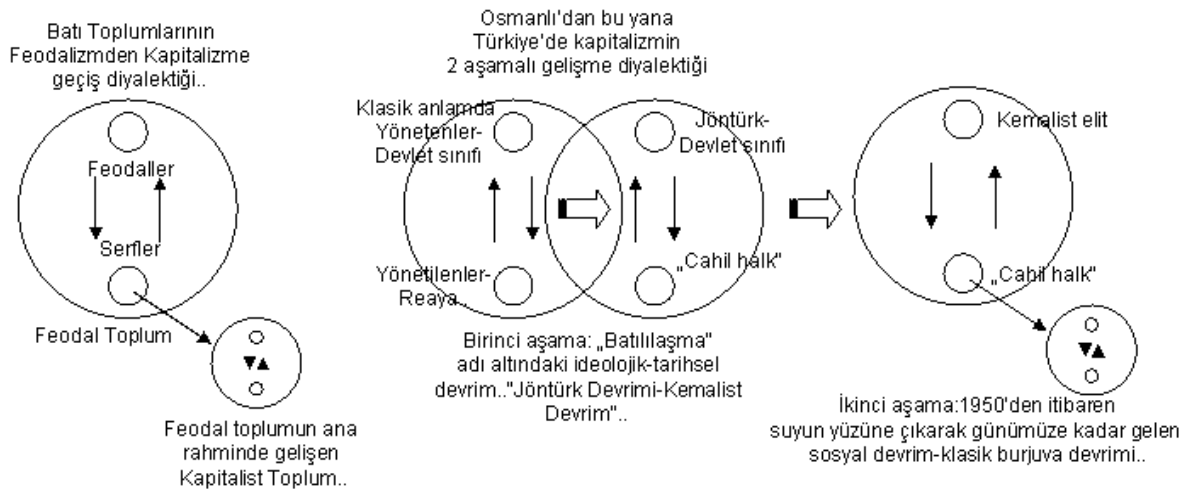
Birinci Bölüm, süreci Abdülhamid’e kadar getiriyor. Bu bölüm, bazı eklemelerle 7. Çalışma’nın bir özeti gibi olacak aslında. İkinci bölümde, 1908 Jöntürk Devrimi’ni ve Kemalizm’i, 1950’ye kadarki süreci-“Cumhuriyet Devrimi”ni ele alacağız. Üçüncü bölüm ise süreci günümüze kadar getirecek. Yani, “Evet Menderes’ten Erdoğan’a, ama Demirel’i atlamadan. Tabi arada bir de devrimci Özal var”..27 Mayıs’ı, 12 Mart’ı ve 12 Eylül’ü de bu kısımda ele almayı düşünüyorum..

Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de kapitalizmin gelişme diyalektiğini kavrayabilmek için önce Osmanlı’yı-Osmanlı toplum yapısını çok iyi kavramak gerekiyor. Klasik bir İbni Haldun devleti olan Osmanlıyla Batı toplumları arasındaki yapısal farklılıkları görebilmek gerekiyor¹. Çünkü, başka türlü, kapitalizmin (Batı toplumlarında olduğu gibi) aşağıdan yukarıya doğru olan doğal gelişme diyalektiğiyle, Türkiye’de olduğu gibi, bir mühendislik çabasıyla yukardan

¹ Bu konular için bak: www.aktolga.de 5. ve 7. Çalışmalar..

aşağıya doğru olan iki aşamalı gelişme diyalektiği arasındaki farkı kavrayamayız. Evet, her iki durumda da yeni olan eskinin, yani varolanın içinde, onun diyalektik anlamda inkârı olarak gelişmektedir, yani toplumsal gelişmenin evrensel diyalektiği her iki durumda da aynıdır; ama, tarihsel olarak farklı gelişmenin sonucunda ortaya çıkan farklı yapılar, farklı iç dinamiklerden oluştukları için, bunların çevreyle (farklı çevrelerle) etkileşme süreci içinde değişme, yani kendi inkârlarını yaratma süreçleri de farklı olmaktadır.

Toplumsal diyalektiğin aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya doğru olan bu iki farklı sürecini daha önce bu sitede birçok kez karşılaştırmalı olarak ele almaya çalıştık. Özellikle 5. Çalışma'da Kentten çıkma Batı toplumlarında kapitalizmin nasıl geliştiğinin ayrıntılarına girerek, bunun Osmanlı'da kapitalizmin gelişme süreciyle olan farklılıklarının altını çizmeye çalışmıştık. 7. Çalışma'da ise, Osmanlı toplumunun tarihsel gelişim süreci içinde kapitalizmin gelişme dinamiklerini araştırmaktı konumuz. Bu nedenle konuya-büyük tabloya- nasıl baktığımız aslında biliniyor. Şöyle özetleyelim:

Bu çalışmada, Osmanlıdan bu yana Türkiye'de kapitalizmin gelişme sürecine ilişkin olarak bazı referans-kırılma, ya da dönüm noktalarının altını çizmeye çalışacağım. Böyle bir çalışmaya neden gerek duyduğuma gelince, bunun iki nedeni var. Birincisini şöyle açıklamaya çalışalım:

Bir metafor olarak, kendi yatağında akıp giden bir nehri düşününüz. Konumuz, aslında, çevreyle etkileşim içinde, onun kendi iç dinamikleriyle değişimi-gelişimi sürecidir. Ama bu süreç öyle düz bir çizgide gelişmiyor bizde. Belirli bir noktadan sonra, bir mühendislik çabasıyla bu nehrin önüne bir set çekiliyor ve onun tarihsel olarak binlerce yıl içinde oluşan tabii yatağı değiştiriliyor! Bu durumda, nehrin yatağını değiştirmeye çalışan unsurun mühendislik faaliyetini doğayı değiştirmeye yönelik bir tür "devrimci" faaliyet olarak düşünürsek eğer (ki onlar kendilerini bu şekilde tanımlayarak bizlere de hep böyle öğretilmişlerdir), o andan itibaren, nehrin önüne çıkan alanda kendine yeni bir yatak açma faaliyeti de kendiliğinden bu devrimci atılımın sonuçları olarak değerlendirilecektir..

Şimdi, tarihsel olarak oluşan kendi yatağında akıp giden bu nehrin yerine Osmanlı toplumunu koyarak devam edelim: 16.yy'ın ortalarından itibaren iç dinamikleriyle (ve tabii çevreyle de etkileşim süreci içinde) yapısal olarak değişmeye başlayan toplum, 19.yy'ın başlarına gelindiğinde artık bu sürecin bir dönüm noktasına gelinmiştir. 1808'de "Senedi İttifak"ın imzalandığı o tarihsel dönüm noktasından bahsediyorum. Klasik-merkezi bir İbni Haldun devleti olan Osmanlı Orta Çağ Avrupa'sına benzer bir feodalleşme sürecinin sonuna gelmiştir artık. Herbiri kendi içinde bir tür kapitalizm fideliği haline dönüşmeye başlayan irili ufaklı

derebeylikler-ayanlıklar-çıkıştır ortaya. **Ama ne olur, tam bu noktada, tıpkı o nehrin tabii akışına yapılan müdahale gibi, Devlet son bir çabayla, “batılılaşp merkezileşerek tekrar eski kudretli günlerine dönebilmek için”, kendi içinden bir toplum mühendisliği faaliyeti yaratarak sistemin akışını engeller².** Bu durumda, aynen o nehir örneğinde olduğu gibi, sisteme-toplumsal gelişme sürecine-yeni bir yatak açılmaya çalışılmaktadır. Toplum ve devleti “batılılaştırarak kurtarma” çabası, sistemi bir tür kültür ihtilaline maruz bırakarak, onun kültürel varoluş temelini-bilgi temelini değiştirme, yani onun tarihsel olarak gelişme yolunu-diyalektiğini değiştirme çabasından başka birşey değildir. Tıpkı o suyun yatağının değiştirilmesi gibi “devrimci” bir mühendislik çabasına benzeyen bu çaba, aslında, eskiden beri varolanı-devleti kurtarmaya yönelik gerici-karşı devrimci bir çabadır; ama, bir tür modernleşme-çağdaşlaşma çabası olarak sunulur topluma.

İdeolojik kökenli yeni tipte bir tarihsel devrim olayıdır bu aslında! Ve öyle olur ki, toplum adı verilen o nehre, “devlet eliyle burjuvalar yaratarak kapitalistleşme” adı altında yeni bir kulvar, yeni bir gelişme yatağı açılmaya çalışılır. Devletçi toplum mühendislerinin bu çabası “ilerici-devrimci” olunca, buna karşı halkın direnci de tabi “gerici” olarak damgalanacaktır!. Olay bundan ibarettir!..

Yıllar böyle geçer!..Açılmaya çalışılan bu yeni yatağın üzerine yapılan köprülerin altından çok sular akar..**Ve ennihayet 1950’ye gelinir. “Ne diyordunuz siz, devlet eliyle burjuvalar yaratarak kapitalistleşmekten mi bahsediyordunuz, alın işte size o zaman, yarattığınız o burjuvalar olarak bizler varız artık, ve de bundan sonra iktidarı biz kendimiz ele almak istiyoruz” diyen yeni insanlar çıkar ortaya!** Eskinin, “burjuva yaratarak, devleti burjuvalaştırarak kurtarmak” isteyen ideolojik-tarihsel devrimcileri çok şaşırırlar buna tabi, bir türlü içlerine sindiremezler bu durumu. “Bu bir karşı devrimdir”, “toplumu bizim açtığımız yataktan çıkararak tekrar eski yatağına döndürmeye çalışan bir karşı devrim hareketidir” diyerek ortalığı birbirine katarlar!. Ve daha o günlerden başlayarak “ikinci bir kurtuluş savaşı” için hazırlıklara girişirler!..27 Mayıs’tan 8-9 Mart’a, 12 Mart’tan 12 Eylül’e, 28 Şubat’tan 27 Nisan’a, Ergenekonculara-Balyozculara.. yani günümüze kadar gelen o darbeler tarihinin mantığı bundan ibarettir!..

Türkiye toplumunun, ve de tabi Türkiye’de kapitalizmin tarihsel evrimi sürecini ele alırken belirli referans-kırılma noktalarından bahsetmiştik. Bunlardan birincisi, ve de tabi en önemlisi 19.yy’ın başlarında toplumu ve devleti “batılılaştırarak” kurtarmak sloganı altında gerçekleştirilmeye çalışılan suyun yatağını değiştirme faaliyetidir. İttihatçılar’ın, daha sonra da Kemalistler’in, “devlet eliyle burjuvalar yaratarak yeni, batılı bir kapitalist toplum yaratma” çabaları, açılmaya çalışılan bu yeni yatağın farklı koşullarda uygulanan mühendislik faaliyetlerinden başka birşey değildir. **Topluma kulvar değiştirtirilmiş olduğundan (su artık başka bir yatakta akmaya başladığından) o andan itibaren artık toplumsal diyalektiğin işleyişi de değişir. Ve öyle olur ki, yaptıkları toplum mühendisliği faaliyetiyle başlangıçta kendilerini “devrimciler” olarak nitelendirilenler, zamanla, bu yeni sürecin varolanı-statükoyu-(yani açılan yeni yatağı) temsil eden yeni egemenleri haline dönüşürken, onların yaratmaya çalıştığı yeni yolun gerçek sahipleri de yeni devrimciler olarak ortaya çıkarlar.**

Evet, 1923’den itibaren su artık yeni yatağında akmaktadır. Geri dönüşü olmayan bir yoldur artık bu. 1950 “beyaz devrimi” ise açılan bu yeni yolda sistemin kendi kendini üretmesinin sonucu olur. Ama mücadele bitmez!. Ancak bu sefer “devletin asıl sahipleri” olan toplum mühendislerinin karşısında sadece suyun eski yatağının değiştirilmesine karşı olan o eski

² Tabi, sırtını batılı devletlere dayayarak, onlardan güç alıp-onları taklit etmeye çalışarak yapabilir devlet bütün bunları. Yoksa nasıl yapacaktı Osmanlı o denli kapsamlı bir mühendislik çalışmasını! Mühendislik bilişsel bir faaliyettir. Plan yaparak problem çözmeye dayanır işin ucu. Osmanlı’nın ise plan yapma yeteneği-şansı yoktu. O, bu eksikliğini Batı kültürünü benimseyerek telafi etmeye çalışır. Bu yüzden, Osmanlı’nın toplum mühendisleri bir anlamda ideolojiktir. Toplum belirlenmiş bir ideolojik kalıba sokmaya çalışmak olmuştur onların fonksiyonu..

“gericiler” yoktur artık; yeni yolun yolcuları olan modern sınıflar da sahnededir. Ve mücadelenin başını çekenler de onlardır artık. Ama, kendilerini “devletin asıl sahibi” olarak görenler bu gerçeği kabul etmezler. Onlar “ezelden devrimci” oldukları için, karşılarındakiler de işin doğası gereği “karşı devrimcidirler”! Devlet sınıfı toplum mühendislerinin 1960’da, 1971’de ve 1980’de sürece yaptıkları müdahaleler, günümüze kadar gelen o darbeler ve direnişler tarihi hep bununla ilgilidir.

Eski devrimcilerin tezi şudur, “tamam batılılaşalım, modernleşelim dedik, devlet eliyle burjuvalar yetiştirelim dedik, ama bu kadarına da mücadele edemeyiz!. Devleti size bırakamayız. Burjuvaysa burjuva, tamam, ama devletin burjuvası olacaksınız!. Yok öyle devlete sahip çıkmak!. Bu devleti biz kurduk, kimseye de kaptırmayız”!

Yeni yetme burjuvalar ise “hayır” diyordu tabii!. “Çekilin artık kenara, artık bize, bu yolun asıl sahiplerine bırakın işi” diyorlardı!. “Batı, Batı diyordunuz, kapitalizm diyordunuz, bakın, işte artık o aşamaya geldik. Bizde de Batı’da olduğu gibi olsun herşey” diyorlardı!

Bu çalışmada, “devletin asıl sahipleriyle”, yeni sürecin “gerçek sahipleri” arasındaki bu mücadelenin kırılma noktaları olacak konumuz.

Bu çalışmanın ikinci bir amacı da, tarihin-özellikle de yakın tarihimizin- sübjektif idealist çabalarla çarpıtılmasına karşı durmak olacak. İnsanlar genellikle, içinde buldukları sürecin-sınıf mücadelesinin- akışı içinde tarihi o anki çıkarlarına uygun olarak yeniden yorumlamaya çalışırlar!. Öyle ki, bu durumda aslında önemli olan tarih falan olmaz onlar için, yaşanılan anı kurtarmaktır önemli olan!. Bununla, yaşanılan anın önemini inkâr ediyor falan değilim! Elbette ki, yaşamı devam ettirme mücadelesinde belirleyici olan her anın kendisidir. Altını çizmeye çalıştığım-karşı çıkılması gereken çaba, sübjektif idealist bir yaklaşımla, geçmişte olanları tahrif ederek ortaya çıkarılan malzemeyi anı kurtarmak için kullanma çabasıdır. Öyle ki, eğer buna karşı çıkılmazsa, olay öylece kalabilir, daha sonra gelen kuşaklar da farkında olmadan bunu böyle kabul etme eğilimine girerler. Yaşanılan anı olduğu kadar, geleceği inşa etmeye çalışırken de başvuracağımız en önemli bilgi temelimizdir tarih. Bir kere bu bilgi temeli çarpıtılmışsa, yani tahrif edilmişse, artık ondan sonrasını siz düşünün!

Örneğin bir Tanzimat olayını, ya da 1908 “Jöntürk Devrimi”ni, veya 1950’de DP’nin iktidara gelmesini ele alalım..Bütün bu tarihsel dönüm-referans-kırılma noktalarını neye göre, nasıl kavrayacağız, bunları yeni kuşaklara nasıl anlatacağız? **Bir 8-9 Mart’ı, bir 12 Mart Darbesi’ni ele alalım: Ne idi 8-9 Mart, ne idi 12 Mart, kime, neye karşı yapılmıştı bunlar? Bir Demirel gerçeğini (dünü ve bugünüyle) olduğu gibi ortaya koyamadan nasıl açıklayacaksınız 8-9 Mart’ı-12 Mart’ı?. Demirel bugün artık ulusalcı olmuş diye 1965-71 arası varolan ve 12 Mart’a gelen süreçte de darbenin asıl hedefi durumunda olan öteki Demirel gerçeğini inkâr mı edeceğiz! “O her zaman böyleydi, bugünkü gibiydi” mi diyeceğiz! Diyebilirsiniz tabii, ama ne olur, bir 8-9 Mart’ı, bir 12 Martı açıklayamazsınız o zaman? Kime, neye karşı hazırlanmıştı o darbeler, kime karşı verilmişti o Muhtıra bunu açıklayamazsınız? Ha, siz de tutar, Ecevit gibi “12 Mart bize karşı verilmiştir” diyerek işin içinden çıkabilirsiniz tabii! Ama ne olur, bununla kendinizi kandırırsınız sadece, ve de geçici bir süre için insanların bilincini saptırabilirsiniz o kadar, ya sonra?**

Ha, Ecevit diyorduk! Kimdir Ecevit, hangi sınıfın temsilcisidir? “Toprak işleyenin, su kullananın”ın Türkiye’de kapitalizmin gelişme süreci açısından anlamı nedir? Ya o “halkçı Ecevit” sloganı, o ne idi? Hiç unutmam, dışarda 1973 seçimleri olurken Selimiye Cezaevindeyiz. Bir tek ben karşıydım “Karaoğlan” efsanesine! 8-9 Mart’ın sol cuntacılarından tutun da, bütün o “sol” fraksiyonlara kadar hepsi-herkes bir anda Ecevitçi olmuşlardı adeta! Bense her zamanki gibi gene yapayalındım! Annem kitabında anlatır, “anne ben “Karaoğlan’a” teslim olmaksansa on sene daha yatmaya razıyım” demişim o zamanlar!.Hey gidi günler!..

Özal'ı ele alalım: Oturun istediğiniz kadar “12 Eylül cuntasının uzantısı” diye küfredin Özal'a!..Ne olacak, nasıl açıklayacaksınız o zaman Türkiye'nin-Türkiye kapitalizminin dışa-dünyaya- açılması sürecini? Globalleşme süreciyle Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi süreci arasındaki ilişkiyi nasıl açıklayacaksınız? Nasıl açıklayacaksınız devletçi ulusalcı politikalarla globalleşme politikaları arasındaki çelişkiyi? Nasıl açıklayacaksınız Anadolu kapitalizminin gelişmesi sürecini, bir Erdoğan'ın ortaya çıkışını nasıl açıklayacaksınız? Özal gerçeğini görmeden Cılbayır'ın dağına yolun, suyun ve telefonun gelişini nasıl açıklayacaksınız³!

Özal bir devrimci, bize, tarihimize, toplumsal yapımıza özgü gerçek bir burjuva devrimcisi aslında. Ama ne oluyor, çıplak gözle baktığın zaman bir 12 Eylül'le de içiçe görüyorsun onu. Aslında anneyle karnındaki o çocuk gibi birbirine bağlı, ama birbirinin diyalektik inkârı-zıttı bunlar, fakat çıplak gözle baktığın zaman da sanki bir ve aynı şeylermiş gibi görünüyorlar!..

Alın bir Erdoğan'ı, ellerinden gelse bir kaşık suda boğacaklar adamı; çünkü attığı her adımla Türkiye'ye çağ atlatarak statükonun bastığı zemini parça parça ediyor! Gerçek bir devrimci o da. Ama öte yandan bakıyorsun, o da mücadeleyi hep varolan zemini koruyarak yapıyor. Bakıyor başedemeyecek, gerektiğinde uzlaşıyor o da. Güç toplayarak rakibiyle yeniden karşı karşıya gelebilmek için geri adımlar atıyor. Bunu yaparken de kendisinden o kadar emin ki, hiçbir eleştiriye kulak asmıyor. Yani kimseyle devrimcilik yarışı içine girmiyor!. Tek bir hedefe-üretici güçleri geliştirmek hedefine-kilitlenmiş durumda.

İşte tam bu hassas noktalar benim dikkatimi çeken!. Nedir bu ustalığın hikmeti diye soruyorum kendi kendime, nasıl oluyor da iki ileri bir geri gitmeyi bu kadar ustalıkla başarabiliyor bizim burjuvazi diye soruyorum!. Bir bakıyorsun, Şemdinli olayında Devletle uzlaşma halindeler, diyorsun ki, eh işte bu kadar bunların da devrimciliği; ama öte yandan bir de bakıyorsun statükoya kök söktürüyorlar yeri gelince! Nedir bu işin sırrı, hangi diyalektik belirliyor bu sürecin akışını..

İşte bu çalışmada cevaplarını arayacağımız sorular bunlar olacak!..

OSMANLI HER DÖNEMDE HEP “İLERİCİ” BİR RUHA MI SAHİP OLMUŞTUR!..

Osmanlı, son tahlilde, fetihçi bir İbni Haldun Devletidir⁴. Başlangıçta, o günün koşulları içinde oluşan bir kültüre-bilgi temeline ve tarihsel devrim pratiğine dayanan “özgür” bir ruhu vardı onun! Herşeyden önce, Anadolu'da-Bizans'ta ve Balkanlar'da antika sınıflılığa-köleciliğe⁵, feodalizme-serfliğe karşı “tarihsel devrimci” bir güç olarak işe başlıyordu. 16.yy ın ortalarına kadar da, bu “kurtarıcı” ruhla şaha kalkmış halde dört kıtada at koşturmaya devam ettiler atalarımız!

Ama, 16.yy ın ortalarından itibaren işler değişmeye başladı. Fetihçilik tarihe karışıyordu artık! Bütün bir yapısını-üretim tarzını ve de kültürünü-bilgi temelini-fetihçiliğe göre düzenlemiş olan Osmanlı için yeni bir süreç-yapısal değişim süreci-

³ Cılbayır Toroslar'da bir köy, bizim yayla! Yazın oraya göçerdik eskiden. Ne yolu vardı, ne suyu. Geceleri lambada otururduk!. Dış dünyayla bağlantı ise Cumartesi günleri kasabadan gelenlerle kurlurdu! Aradan seneler geçti, hapisten çıktuktan sonra bir gün rahmetli babam gel seni bir yaylaya götüreyim demişti de tekrar gitmiştik oraya. Gözlerime, kulaklarıma inanamadım!. Bizim yaylaya yol yapılmıştı. Elektrik ve telefon vardı! ..”Özal” dediler, “Türkiye’de artık yolu suyu olmayan, elektriğin gitmediği köy kalmadı onun sayesinde” dediler..Gel de sen şimdi bu gerçeği görmeden siyaset yap Türkiye’de!..

⁴ Bu konuda bak, www.aktolga.de 5. Çalışma.

⁵ Yanlış anlaşılmasın, bütün İbni Haldun devletleri gibi daha sonra o da aynı yolun yolcusu olacaktır!.. Bu konuyu 5. Çalışma’da ayrıntılı olarak ele aldık..Yani Osmanlı’yı, öyle Dr.gibi saf bir sınıfsız toplum gücü olarak falan görmüyorum ben!..

başlıyordu! Aslında bu durumda, normal koşullarda, yeni bir barbar akınının-ya da uç beyliğinin ortaya çıkması ve Osmanlı'yı yok ederek yeni bir devlet kurması gerekiyordu. Tarihsel devrimler çağının-İbni Haldun yasalarının-gereği bu idi. Ama o da mümkün değildi artık! Zaten bütün o uç beyliklerinin hepsi Fatih devrinde yok edilmişti! Orta Asya'dan yeni göçler de gelmiyordu, Moğollar da yoktu ortada! **İşte o andan itibaren yeni bir süreç başladı Osmanlı için. Ve fetihçiliğe lojistik destek sağlamak üzere düzenlenmiş olan bütün o toprak-tımar-sistemi-maddi yapı-değişmeye başladı. Dış dinamik (çevre) iç dinamiği de etkileyecek, "yapısal değişim" adını verdiğimiz sürecin başlamasına neden olacaktır..**

Peki, iyi güzel de, nasıl bir düzen gelmekteydi eskinin yerine? Yavaş yavaş mülk sahibi haline gelen, adına Müslüman kesimde "eşraf-ayan", gayri müslimlerde ise "çorbacı, knez kocabaşı" denilen, ticaretle uğraşan mahalli liderler-yeni güç odakları olarak ortaya çıkmaya başlamışlardı. **Osmanlı'ya özgü klasik toplumsal sınıfların-yöneten Devlet Sınıfı'nın ve de yönetilen reaya'nın- yanı sıra yeni bir sınıf daha-"orta sınıf"-ortaya çıkıyordu⁶. Kimdir nedir bu yeni orta sınıf, feodaller-derebeyleri midir bunlar, yoksa protokapitalist unsurlar mıdır, bütün bunları daha sonra ele alacağız. Şu an altını çizmek istediğimiz nokta, Osmanlı'nın- Devlet'i yönetenlerin- bu süreç içinde, bütün bu olup bitenler-yapısal değişiklikler- karşısında geliştirdikleri ruh hali ve buna bağlı olarak aldıkları tavidir.**

"Batılılaşma" adı verilen batı toplumlarına özentisi daha 17.yy da "Lâle Devrinde" başlamış olsa da, Patrona Halil İsyanı'ndan⁷ sonra gözü korkan Osmanlı 19.yy' ın başlarına kadar kuyruğunu kısar oturur! Çünkü bu yapısal değişiklikler o dönemde henüz daha Devlet'i tehdit eder hale gelmemiştir, Osmanlı, herşeye rağmen durumu idare etmektedir. Ama iş ciddileşipte yapısal değişim⁸ Devlet'i tehdit eder boyuta ulaşıncaya kadar durum değişir. Artık eski kabına sığamaz hale gelen minareye-üretici güçlere-yeni bir kılıf dikmek gerektiğinin farkına varılır. Hem, gelişerek artık eski çerçeveye sığamaz hale gelen üretici güçleri-iç dinamiği-tekrar kontrol altına alabilmek, hem de, Devleti merkezileştirerek güçlendirmek için, batılı devletlerin talepleri de gözetilerek-onların da hoşuna gidecek şekilde- bir "reform"- "modernleşme" programı geliştirilir.

İlk adımda hemen, içinde buldukları insanlık dışı "kulluk"-kölelik-koşullarına karşı çıkmaya başladıkları için yakın tehlike haline gelen yeniçeriler yok edilerek "Batı tipi" modern bir ordu kurulur. Sonra da, bütün o feodal beylerin-ayanların hepsini keser Osmanlı; yeni oluşmaya başlayan Müslüman orta sınıfın kökünü kurutur! Özel mülk haline gelmeye başlamış olan Devlet mülkü-miri topraklar yeniden Devletin mülkü haline getirilir. Vakıflar devletleştirilir⁹. Ve de, yönetilenlere-reaya'ya der ki Devlet, "siz hiç merak etmeyin, bundan sonra sizi ben koruyacağım, herkesin malı, canı benim teminatım altında olacak"! Ama öte yandan, batılı devletlerin ve Rusya'nın himayesi altında olan gayrimüslim orta sınıfa hemen hemen hiç dokunmaz Osmanlı. Hatta yayınladığı "Ferman"larla onları "Batı'da olduğu gibi" "eşit vatandaşlar" haline getirmeye çalışır! Müthiş birşey değil mi! Devlet, kendisine siyasi rakip olarak gördüğü için, Müslüman orta sınıfa karşı "anti feodal", "ilerici" hamleler yaparak

⁶ Bu "orta sınıf" kavramı K.Karpat'a ait. Protokapitalist bir potansiyel-geçiş dönemi unsuru bir sınıf anlamına geliyor. Tam yerine oturduğu için ben de kullanıyorum..

⁷ Devlete karşı olan bütün bu isyanları bize hep "gericilerin" "ilerici devlete" karşı başkaldırışı olarak öğrettiler!. Zavallı yeniçeriler de böyle mahkum edilmemişlermiydi!..Bu konuda Reha Çamuroğlu'nu okuyun!..Avrupa'da burjuvalar Orta Çağ'ın köylü isyanlarına sahip çıkarlar; ama ne hikmetse, bizde "sahip çıkılacak" olan hep Devlettir! İşte size burjuva kültürüyle devletçi burjuva kültürü arasındaki fark!

⁸ Dikkat edin, burada söz konusu olan Devlete rakip yeni bir sınıfın-"orta sınıfın"-ortaya çıkışıdır söz konusu olan. Devlet için tehlike olan da budur zaten! Devletin yapısal değişime karşı olmasının nedeni budur...Merkezi otoritenin yerini yavaş yavaş "ademi merkezîyetçi" bir yapı almaktadır...

⁹ Bütün bunları "ilerici Devletin" "gericilere"- feodallere karşı hamleleri olarak öğrettiler bize!. Öyle kolay "solcu" olunmuyor bu topraklarda!..Devlet kendi "sağcılarını" olduğu kadar "solcularını" da kendisi yetiştiriyor!.Buna karşı çıkanların sonu ise aforoz edilmek! Öyle bir mahalle oluşturulmuş ki, azıcık bu kölelik-modern kulluk ilişkilerine-anlayışına- karşı çıksan hemen o "mahalle baskısı" giriyor devreye!..

“reformlara” girişiyor(!), onları yok ediyor; ama öte yandan da, sırf kendisi için yakın tehlike olarak görmediğinden, ve de tabii, batılı devletlerin himayesi altında olduklarından (işin ucunda merkezileşmek hedefinin bulunduğunu da unutmamalı) gayrimüslim orta sınıfa pek dokunmuyor-dokunamıyor! Alkışlanırdı bu davranış! “Batılılaşarak”, burjuva gibi davranıp, yukardan aşağıya doğru da olsa “modernleşerek”, “anti feodal devrimci bir güç” halinde, yeni-batıcı bir ruhla yeniden tarih sahnesine çıkıyordu Osmanlı! İşte bütün o, “sağcı”-“solcu” Jöntürk gelenekli toplum mühendisi Osmanlı ve Cumhuriyet aydınlarının ideolojik gıdalarını aldıkları zemin budur! Onları, olmayacak duaya amin dedirten sürecin özü budur..Bütün bunlar yaşanırken hiçbirisi de tutup dememiştir ki: Ey sen, Devlet-Osmanlı! İyi güzel, bütün o ayanları-orta sınıfı astın, kestini yok ettin, Anadolu’da özel mülkiyete doğru gelişen süreci durdurdun¹⁰; ama senin bütün bu “devrimciliğin”-“ilericiliğin” sonuçta ancak Müslüman orta sınıfa darbe vurmakla sınırlı kaldı; arkasında dağ gibi batılı devletler bulunan gayrimüslim orta sınıflara pek dokunamadın, onlar kârlı (!) çıktılar bu işten¹¹! Onlar atı alıp Üsküdar’ı geçerken sen halâ tarihin tekerleğini geriye döndürmekle uğraşıyorsun!..

Peki, bütün bu olup bitenler, Batı kültürünü benimseyerek kendi halkına karşı yabancılaşmak, “modern bir ordu” kurarak “modernleştiğini” sanıp, Müslüman orta sınıfı yok ederek merkezileşmek-Devleti kuvvetlendirmek Osmanlı’nın artık niteliksel olarak değiştiğini mi gösteriyordu? O artık, kendine özgü bir yolla (örneğin, Almanya örneğinde olduğu gibi) yukardan aşağıya doğru burjuva devrimini gerçekleştirmeye çalışan “ilerici” bir güç haline mi gelmişti!.. Elbetteki hayır! Çünkü örtünün altındaki gövde gene aynı gövde idi¹². Bütün mesele, yaşamı devam ettirme mücadelesinde çağın-ortamın gereklerine uymakta yatıyordu! Osmanlı’nın tek bir sorunu vardı: “Merkezleşip güçlenerek Devlet’i ayakta tutmak-kurtarmak”! O, sadece bunun gereğini yapıyordu! Bunu yaparken de, bileğinin gücü kime yeterse onu hedef alıyor, diğerleriyle ise uzlaşmaya çalışıyordu!..Ve aslında bütün bu yapılanlar özünde gerici-çağ dışı bir çabaydı. Bir an için o ayanların-derebeylerinin Batı’daki gibi feodaller olduğunu düşünelim, bu durumda bile, Osmanlı’nın “anti-feodal mücadelesi” “ilerici” mi oluyor! Bir yanda, can çekişmekte olan antika bir İbni Haldun Devlet’i, öte yanda ise “ademi merkezietçi” bir yapının unsurları olan feodaller, hangisi daha “ileriydi” bunların!!.

Avrupa’yla kıyaslayacak olursak eğer; Roma’yı alteden Cermenler’in kurduğu “Büyük Roma Cermen İmparatorluğu’nu” düşünelim..Bu devletin içinde de daha sonra adım adım feodal bölgeler oluşmaya başlıyor. Şimdi burada, feodallere karşı en büyük feodali-merkezi devleti savunmak mıdır “ilericilik”! Nitekim, o feodallerin içinden de daha sonra burjuvazi gelişmeye başlar, kapitalizme geçiş böyle olur Avrupa’da. Bu geçiş sürecinde burjuvazinin yerel feodallere karşı merkezi güçle-Kral’la işbirliği yapması olayı ise farklıdır. Nitekim bizde de buna benzer bir ittifakı Balkanlar’daki milliyetçi-burjuva unsurlar yapıyorlar. Ve bu doğrudur da. Ama, yerel-feodal unsurlara karşı merkezi Devlet’i güçlendirmek adına onu savunmak farklı bir şeydir ve resmen gericiliktir bu! **İşte bizdeki “ilericiliğin”-“devrimciliğin” kaynağı-çıkış noktası hep bu güçlü-merkezi Devlet anlayışı olmuştur! Niye?**

¹⁰ Devletçilikle, “özel mülkiyet düşmanlığı” anlamına gelen devletçi “solculuk” işte tam bu noktada keşif ediyorlar!..

¹¹ İlk bakışta evet, onlar, yani gayri müslimler-gayri müslim orta sınıf kârlı çıkmıştı bu işten; ama bu sadece görünüşte kalır! Uzun vadeli bakıldığında, Osmanlı’nın bu, devleti kurtarma operasyonunun gayri müslim kesime de faydasının dokunmadığı anlaşılır. Onları “Batılı devletlerin işbirlikçisi komp-radorlar” haline getiren bu süreç, zamanla Müslüman orta sınıfla gayrimüslim orta sınıf arasına öldürücü bir rekabetin girmesine neden olacaktır. Öyle ki, gene o devletin kurtarıcıları olan İttihatçılar, bir süre sonra, “milli burjuva yaratmak” için bu çelişkiyi de kullanırlar. Rumlar’ın ve Ermeniler’in ellerinden aldıkları servetleri kendilerine bağlı bir Müslüman orta sınıf-devletçi burjuva yaratmak amacıyla bazı Müslüman eşrafa peşkeş çekmede kullanırlar!..

¹² Alman kapitalizmesinin asker-banker-junker birliğine dayanır. Bizim bankerler ise gayri müslimlerden oluşuyordu. E, sen eşrafı, ayanı kes, Ermeniye, Rumu yok et, Yahudiyi süründür, kim kalıyordu geriye, “asker”mi!! Bu nedenle Osmanlı’yı Batı’yla kıyaslarken dikkatli olmak lazım!..

1)Çünkü bizde ancak Devlet varsa vardır herşey! Ya “Devlet başa ya da kuzgun leşe” atasözü boşuna çıkmamıştır ortaya!. Önce bu Devlet varolmalıydı-selamete ulaşmalıydı ki, ne yapılacaksa ancak ondan sonra yapılabilirdi! Mantık budur bizde! Bütün o Osmanlı ve Cumhuriyet “aydınlarının” ortak özelliği-Devlet anlayışı bu olmuştur. Bu insanları, tipik bir İbni Haldun Devlet’i olan Osmanlı’yı kutsamaya götüren, onları Devlet eliyle devrim yapma (önce burjuva devrimi, daha sonra da sosyalist devrim) anlayışına götüren ruh hali budur!

2) Devleti kutsamanın, onu her dönemin vazgeçilmez “ilerici gücü”-unsuru olarak kabul etmenin ikinci nedeni ise ideolojiktir; temelinde de bir tür kültür ihtilali olan “Batılılaşma” olayı vardır bunun. Çünkü, “batılılaşınca”, artık bir bilgi sistemine sahip insanın ve toplumun bilgi temelini Batı kültürü-Batı bilgi sistemi, batılı değer yargıları- batılı dünya görüşü oluşturuyor. Bu durumda ise şöyle düşünmeye başlıyorsun: Batı’da burjuvazi feodallere karşı ilerici bir güç olarak ortaya çıkmamış mıdır, işte bizde de bu rolü, yani feodallere karşı olma rolünü devlet üstlenmektedir, bu kadar basit!. Batıcı aydınının kafası böyle çalışmaktadır¹³!

Ne oluyordu yani, Osmanlı Batı kültürünü benimseyerek “Cumhuriyet” adını alınca birden niteliksel olarak değişerek bir burjuva devleti haline mi geliyordu! Halâ bunun böyle olduğunu düşünenler var!¹⁴ Üretici güçlerin önü açılmadan, üretim ilişkileri değişmeden, Devlet bir burjuva devleti haline gelmeden, yani bir sınıf olarak burjuvazi devlete hakim olmadan burjuva devriminden bahsedilebilir miydi? Hayır! Ne değişiyordu peki bu şekilde? Osmanlı’nın eski toplumsal DNA’ larında köklü bir değişikliğe gidilmeden (zaten bu öyle istemeyle falan olmazdı!), bunların üzerinde oynanarak bukalemun gibi çevreye-“çağa”- uyum sağlanılmaya çalışılıyor, suyun yatağı değiştiriliyordu! Devletin yapısına ilişkin olarak İslam Medeniyeti’nden alınan bazı genler pasif hale getirilirken, bazı başka genler aktif hale getirilerek batılı görünüme sahip bir devlet yapısı oluşturuluyordu! Yani, eski elbise çıkarılarak sanki yeni bir elbise giydiriliyordu topluma-Devlete! Bir tür kültür ihtilâliydi aslında bu yapılanlar!..

Sonra? Batılı bir devlet olmuştuk ya, artık bundan sonra sıra bu “batılı devlete” uygun bir “ulus yaratmaya” geliyordu!. Daha önce bir „Osmanlı ulusu“ yaratmayı başaramayan Devlet, bu kez de, aynen batılıların ve Balkan ülkelerinin yaptıkları gibi etnik temele dayalı bir “Türk ulusu” yaratarak Osmanlı’yı Türkleştirmeye çalışacaktır!.Çünkü o, kendi dışındaki gelişmeleri kendi kafasıyla ancak böyle yorumlayabiliyordu. Sanıyordu ki, herşey böyle istemeyle-ya da iradi olarak çaba sarfetmeyle-yukardan aşağıya doğru gerçekleşebilirdi! Böylece, „yeni bir kültürle“ (“baticılık”) iman tazeleyerek yola çıkan Devlet, yukardan aşağıya doğru bir kapitalistleşmeyle yeniden örgütlenerek yeni bir toplum düzeni yaratmaya çalışacaktır!. Ne olacaktı ki, varsın kapitalistleşsindi toplum, fabrikalar kurulsun, insanlar iş gücü sahibi olsunlardı, korkacak ne vardı bunda, önemli olan **Devlet’e sadakatti! Devlet pekâla, kendisine bağlı işverenlerden ve işçilerden yeni tip, orijinal Devletçi bir düzen yaratabilirdi! Amaç, “muasır medeniyet seviyesine erişmek” değil miydi, ha öyle olmuş, ha böyle! Osmanlı, küllerinin altından yeniden doğuyordu adeta! İşte 1923 Cumhuriyeti-„Birinci Cumhuriyet“imiz budur. Söyleyin şimdi,**

¹³ Bütün bu yazdıklarımın dolaylı okuyucu herhalde beni Batı karşıtı biri olarak tasavvur etmiyordur! Benim karşı olduğum şey Batı değil, kültür ihtilâlidir. Kendi kimliğini oluşturan bilgi temelini inkâr etmektir. İnsanı bir makine-bilgisayar yerine koyarak onu yeniden programlama işgüzarlığıdır- mühendisliği..

¹⁴ Halâ şimdi bile bütün o Arap ülkeleri birer “Cumhuriyet” değil midir! Bir Mübarek’in Mısır’ından, Kad-dafi’nin Libya’sına, Tunus’tan Suriye’ye kadar bütün o Arap Cumhuriyetleri’ni düşünün!..Bir Nasır’ ın Baasçı Cumhuriyeti’ni düşünün!. Yani, antika Devlet adını “Cumhuriyet” koyunca hemen öyle Cumhuriyet-halk idaresi-olunuyor!..

„Cumhuriyet“, Osmanlının kendisine bağlı bir kapitalist toplum yaratma projesidir derken haklı mıyım, yoksa haksız mı!..

Dikkat ediniz, bu arada, bütün bu işler yapılırken bir şeye-Devlete, Devlet anlayışına hiç dokunulmamıştır! Giydiği o batıcı elbiseyi üstünden çıkarıverin, hemen “kralın çıplak” olduğunu görürsünüz! Çünkü, o halâ Osmanlının kutsal Devletidir. Ve tabii etrafındaki “tapınak şövalyeleriyle”- dört başlı Devlet Sınıfıyla- birlikte. Bugün halâ “yargı taraflı” deyip duruyoruz! Tabii ki taraflıdır yargı, çünkü Devlet’in yargısıdır o! Tıpkı Devlet’in ordusu, Devlet’in bürokratları, Devlet’in bilim adamları gibi! Osmanlı’da da öyle değil miydi! Osmanlı’nın dört başlı Devlet Sınıfı: Seyfiye, İlmiye, Kalemîye, Mülkiye değil miydi!..

BİR SORU: Daha ileri gitmeden önce burada hemen akla takılan bir soru var onu ele almaya çalışalım. Aslında aynı soruyla-sorunla daha sonra Prens Sabahattin’in “Ademi Merkeziyetçiliği”ni tartışırken de karşılaşacağız, ama olsun, biz gene de şimdi o soruyu soralım:

III.Selim ve II.Mahmut’la birlikte başlayan “batılılaşım merkezileşerek devleti kurtarma” operasyonu olmasaydı ne olurdu? Yani eğer II.Mahmut “Sened’i İttifak’ı yırtıp atmasaydı (aslında atamasaydı demek lâzım) ne olurdu? Daha başka bir deyişle, akıp duran nehrin yatağı değiştirilmeseydi ne olurdu?

Önce bir kere şu gerçeğin altını bir çizelim: Tarihte olanlar o anki iç ve dış dinamiklerin etkileşimi sonucunda mümkün hale gelenlerdir. Yani, daha başka türlü olması mümkün olmadığı için olmuştur olan şeyler. Bu nedenle, bize düşen sadece olanların neden öyle olduğunu araştırmaktır. Ne olanları değiştirmek, ne de, neden böyle oldu diye yakınmak gibi bir hakkımız yoktur!

Ama biz gene de, bir an için, eğer II.Mahmut “Sened’i İttifak’ı yırtıp atamasaydı ne olurdu diye sormaktan çekinmeyelim. Evet ne olurdu?

İlk anda akla gelen cevap şöyle: Olayların gelişimi her halde o zaman daha çok Orta Çağ Avrupa’sındaki gelişmeye benzerdi. Cermenler’le Roma’nın etkileşiminden doğan merkezi büyük bir devlet vardı orada da önce (“Büyük Karl”ın devleti). Sonra, zamanla, Osmanlı’nın yapısal değişim sürecine benzer bir süreçle burada da feodalleşme ortaya çıktı ve merkezi devletin yerini “ademi merkezîyetçi” bir yapı aldı. Herbiri birer kapitalizm fideliği haline gelen bu feodal yapılardan da daha sonra kapitalist uluslar doğdu..

Peki, Avrupa’da mümkün olan neden bizde olmadı? Aslında, Cermenler’le Osmanlılar yapısal açıdan birbirlerine çok benziyorlar. Sonra da, Cermenler Batı Roma’yla etkileşirken Osmanlılar da Doğu Roma’yla etkileşiyorlar. Bütün bunlar birbirine çok yakın şeyler.

Belli başlı iki neden görünüyor ortada. Birincisi iç dinamikle ilgili. Orta Çağ Avrupa’sında iç dinamikleri etkileyen bir kilise olayı vardı. Kilise ise Roma’dan kalma bir kurum. Devlet içinde bir başka devlet gibi. Bu nedenle, iktidar-güç üçe bölünüyor orada. Merkezi yönetim-kral, feodaller ve kilise. Nitekim, merkezi yönetime karşı kilise de feodalleri destekliyor başlangıçta. Çünkü kendisi için de bir varoluş sorunu bu. Bu da tabii merkezin gücünü azaltıyor. Daha sonra burjuvazinin ortaya çıkışı döneminde de görüyoruz bu güç ayrımını. Bu dönemde de burjuvazi, feodaller +kilise ittifakına karşı merkezi yönetimle-kralla işbirliği yapıyor. Osmanlı’da ise böyle bir durum söz konusu değil. Herşeyden önce İslam’ın kurumsal bir varlığı yok burada. Devletin içinde bir olay din.

Ama bir de farklı çevre faktörü var ki o da çok önemli. Yani, etkileşmelerin gerçekleştiği ortam-dış dinamik çok farklı! Cermen-Roma etkileşmesinden sonra feodalleşme ve kapitalizme geçiş nisbeten dış etken açısından sakin bir ortamda gerçekleşirken (yani belirleyici olan iç dinamik iken), Osmanlının yapısal değişim süreci ateş hattında gerçekleşiyor. Bu durumda sistem her an dış etkenin tehdidi altında. Bu yüzden de savunma

psikolojisi yaşamı devam ettirme sürecinde öne çıkıyor. Dış dinamik-etken ağır basıyor yani. Önce hayatta kalmayı başaralım ki sonra değişiriz mantığı öne çıkıyor..Türkiye bu çemberden ancak Kurtuluş Savaşıyla birlikte çıkıp kurtulmayı başaracaktır. Yani, iç dinamikler ancak ondan sonra belirleyici hale gelmeye başlıyorlar ki, bu da süreci ancak o zaman 1950'ye taşıyabiliyor..

TANZİMAT NEDİR

Tanzimat-Devlet'i yeniden yapılandırma, üst yapıyı yeniden düzenleme, tanzim etmedemektir. Peki, üst yapı nedir o zaman ve yeni bir üst yapı nasıl oluşur?

Ama biz önce, alt yapı nedir onu görelim: Alt yapı, toplumun maddesidir, maddi gerçekliğidir. Ki bu da üretim süreci içinde, üretim ilişkileriyle birbirlerine bağlanmış olan insanlardan oluşur. Yani öyle soyut, ya da varlığı kendinden menkul bir "toplum" ve onu oluşturan "insanlar" yoktur! Somut-belirli bir üretim faaliyeti içinde kendi kendini üretirken gerçekleşen bir sistemdir toplum. İnsanlar da bu sistemin elementleri oluyorlar.

Üst yapı ise, çevreyle etkileşerek varolan bu toplumsal maddi gerçekliğin, gene üretim faaliyeti içinde oluşan bilgi temeline bağlı olarak ortaya çıkan örgütlü-organize olmuş şeklidir. Daha başka bir deyişle, toplumsal varlığın bir informasyon işleme sistemi olarak faaliyet göstermesini sağlayan örgütlü halidir o. Öyle ki, her toplum ancak, üretim ilişkilerine uygun bir örgüt olarak, -kendi varoluş koşullarını üretirken, bu faaliyeti yöneten örgütsel bir üst yapıya sahip olarak-varolup gerçekleşebilir.

Ne zaman ki insanlar yeni bilgiler üretirler ve bununla birlikte yeni üretim biçimleri-teknikleri geliştirirler, buna bağlı olarak, onların üretim faaliyetini yöneten örgütlü varlıkları-bununla birlikte oluşan bilgi temelleri- yani üst yapıları da değişir. Yani, üst yapının-toplumun belirli bir bilgi temeline dayanarak örgütlü halinin-değişmesi için önce onun üretim ilişkileri zemininde oluşan maddi varlığının değişmesi gerekir. Öyle, alt yapı-maddi gerçeklik- değişmeden, bir elbiseyi çıkarıp ötekini giyer gibi, yukardan aşağıya doğru toplumsal üst yapı falan değişmez! Böyle bir şeye ancak, bizdeki gibi bir kültür ihtilâli sonucunda özel olarak yaratılan bir akvaryumda yetiştirilmiş insanlar inanabilirler!

İkincisi ise, yeni bir üretim ilişkileri sistemi olarak gelişen her yeni örgütlü toplumsal varlığın, tıpkı bir çocuğun ana rahminde gelişmesi gibi, eskisinin içinden, ondan beslenerek, ama diğer yandan da onu inkâr ederek, onun bir üst düzeyde devamı olarak gelişip ortaya çıkmasıdır.

Şimdi, bu iki ilkedен yola çıkarak soralım, Tanzimat nedir? Onun, Osmanlı toplumunun üst yapısını yeniden yapılandırma faaliyeti olduğunu söylemiştik. Peki neden kendini yeniden yapılandırıyor Osmanlı? Bu konuda farklı görüşler var:

Kimileri diyor ki, bu bir oyundur! Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin zorlamasıyla, sırf onların gönlünü hoş tutmak için girmiştir bu işe ve sonra da yüzüne gözüne bulaştırmıştır!

Kimileri de bunu, işin içinde yabancı devletlerin zorlamaları da olsa, Devletin-Osmanlı Devleti'nin- kendini çağa uydurmak, "modernleştirmek" için attığı "ilerici, devrimci" bir adım olarak görüyorlar. Yani, bu görüşün sahiplerine göre, burada, ileri doğru adım atan "devrimci" bir instanz vardır ortada! Bu görüşün sahiplerine göre, "evet, Batı'da burjuva devrimleri aşağıdan yukarıya doğru gelişmiştir. Devrimci atılımın objektif ve sübjektif faktörü olan burjuvazi, üretim faaliyeti içinden çıkıp gelerek toplumu

değiştiren bir unsur-istanz olmuştur; ama bizde, Osmanlı'da böyle bir süreç yaşanmadığı için (!), bu görevi, yani burjuva devrimini yapma görevini de, tarihsel devrim geleneğine uygun olarak, yukardan aşağıya doğru bir etkinlikle, bizzat varolan Devlet'in kendisi yönetir!. Devlet, bir tür kabuk değiştirme süreci yaşayarak burjuva devrimini gerçekleştiren "ilerici" bir istanz olarak ortaya çıkar"!

Ben bu iki görüşe de katılmıyorum tabii! Çünkü, bu iki görüşün temelinde de Osmanlı toplumunun iç dinamikleri olmayan bir toplum olduğu anlayışı yatmaktadır. Halbuki, Osmanlı toplumu ve Devlet'i, her ne kadar iç dinamikleri atıl-pasif durumda- olan antika bir İbni Haldun toplumu-Devlet'i olarak tarih sahnesine çıkmışsa da, değişen dış dinamiklerin (Batı'da kapitalizmin gelişmesi, Doğu'da ise, artık tarihsel devrimci yeni barbarların kalmayışı), iç dinamikleri de tetikleyerek harekete geçirmesiyle değişmeye başlamıştır. III.Selim ve II.Mahmut'la birlikte başlayarak Tanzimat'la zirveye ulaşan, sonra da İttihatçılarla ve Kemalizmle devam ederek günümüze kadar gelen süreç işte bu gelişmenin Devlet tarafından durdurulması, ya da saptırılarak toplumsal gelişmeye yön değiştirilmesi (akan suyun yatağının değiştirilmesi) süreci olmuştur. Öyle ki, bundan sonra, çeşitli biçimler altında ucu ta bugünlere kadar gelen süreç, bir yerde, aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya doğru etkide bulunan iki sürecin çatışmasına bağlı olarak gelişecektir.

Toplumsal değişim olayının, şu ya da bu şekilde (ama her durumda), son tahlilde, iç ve dış dinamiklerin karşılıklı etkileşiminin sonucu olduğunu (olabileceğini) düşünüyorum ben. Tanzimat olayını da, bu evrensel tablonun dışında bir istisna olarak görmüyorum. Evet, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'nı ilanında yabancı-batılı devletlerin baskılarının büyük rolü-etkisi olmuştur, bu doğru. Ama bu, olayın sadece dış etken-dış dinamik-boyutunu açıklar. Bir de, süreci bu noktaya getiren iç dinamikleri vardır toplumun.Ta 16.yy'ın ortalarından itibaren gelişen yapısal değişim süreci vardır. **Öyle ki, 19.yy'ın başlarına gelindiği zaman artık Osmanlı toplumunun maddesi değişmiştir. Yeni güçler, "ayan"ıyla, "kocabaşı"yla, tüccarıyla, toprak ağasıyla, kendi içinde protokapitalist bütün özelliklere sahip yeni bir sınıf çıkmıştır ortaya ve bu yeni sınıf artık sistemin üst yapısında da kendi gerçekliğine uygun olarak değişiklikler-reformlar-talep etmektedir. "Sened'i İttifak"la dile getirilen bu değişikliğin özü "ademi merkezietçi" yeni bir yapıdır. Ama, II.Mahmut'la birlikte Devlet'in antika bir dinamik olarak devreye girmesi bütün bu süreci altüst eder. Bu durumda Devlet, köşeye sıkışmış yaralı bir hayvan gibi, yok olmamak için son bir çırpınıyla bir insiyatif almakta, iç ve dış dinamiklere müdahale ederek bunlar arasında kendi yolunu açmaya çalışmaktadır. Toplumu, "modernleşme-batılılaşma" adı altında yukardan aşağıya doğru yeniden organize etmeye çalışan Devlet, iç ve dış dinamikleri yönlendirerek Devlete bağlı orijinal bir gelişme diyalektiği yaratmaya çalışacaktır!.**

19.yy'ın başlarına gelindiği zaman, hayatın gerçekliği içinde eski Osmanlı yoktur artık ortada. Osmanlı'nın söz geçirebildiği eyaletlerin sayısı çok azalmıştır. Durum, bir yerde Orta Çağ Avrupa'sına benzemektedir demiştik. O zaman da devleti temsil eden bir kral ve birçok feodal beylikler vardır ortada. Ve bir de tabii, bu yapının içinden, onun kabuklarını kırarak yükselmeye çalışan burjuvazi. Osmanlı'daki durum da buna benziyordu bir yerde. Burada burjuvazi derken, olayı o döneme ilişkin olarak gerçek boyutları içinde görebilmek lazımdır. Avrupa burjuvazisi de böyle gelişmiştir. **Nasıl ki Balkanlar'ın ayanları olan o kocabaşılar, çorbacılar daha sonranın burjuvaları-burjuva devrimcileri haline gelmişlerse, Müslüman kesimdeki ayanlar da (o bir avuç büyük derebeyinin dışındakiler de) aynı süreci yaşıyorlardı aslında. Onların talepleri de aynıydı. Bu nedenle, toplumun hem gayrimüslim, hem de Müslüman kesimlerinde aşağıdan yukarıya doğru reformlar yapılarak toplumsal üst yapının modernleştirilmesi yolunda muazzam bir baskı-talep söz konusuydu.**

Osmanlı, bu taleplerin dayattığı “ademi merkezîyetçi” yeni bir üst yapının oluşumu için düğmeye basmak yerine¹⁵, bunları yok ederek yeniden eski güçlü günlerine dönmek için elinden gelen herşeyi yapar. III.Selim’le başlayıp, II.Mahmut’la devam eden bütün o “modernleşme” çabalarının-“reformların” özü-amacı buydu aslında. Yani, “modernleşme”, “reformlar” derken, önceleri, Osmanlının aklında üst yapıyı değiştirmek-Tanzim etmek, “devrim yapmak”-falan yoktu!!. Başlangıçta bir tek şeydi onun düşündüğü: Güçlü bir orduya sahip olarak “ademi merkezîyetçi” orta sınıfı yok etmek ve tekrar merkezîleşerek Devleti kurtarmak!. Bunun için de, ortalığı hallaç pamuğu gibi atarak duman etmiştir o!. Ayanları keserek, özellikle Müslüman orta sınıfı yok etmeye çalışmıştır (Arkalarında batılı devletler ve Rusya olduğu için gayrimüslimlere pek dokunamıyordu tabi!). Ne var ne yok herşeyi devletleştirmiştir. Öyle ki, bundan sonra vergileri bile artık ayanlar-mültezimler değil devletin tayin ettiği memurlar toplayacaktı.

Ama sonra bir de bakıldı ki olmuyor! O kadar aşırı gidilmişti ki, Orta sınıf-ayanlar olmadan Devlet vergi bile toplayamaz hale gelmiş, dimyada pirince giderken evdeki bulgurdan da olunmuştu! **İşte Tanzimat, yani yeniden yapılanma ihtiyacı, tam bu noktada -bir zorunluluk olarak- ortaya çıkar. Yani o, bir yerde, II.Mahmut’un yakıp yıkarak talan ettiği düzeni, aşağıdan yukarıya doğru oluşan talepleri de hesaba katarak yeniden kurma çabasıdır; Osmanlı’nın, içine girilen bu yeni yolda hayatın kendisine dayattığı çözümleri-başka alternatif kalmadığı için-mecburen kabul edilmiştir.**

Daha başka bir deyişle Tanzimat, o dönemdeki bütün iç ve dış dinamiklerin karşılıklı etkileşimlerinin sonucunda, yeni bir üst yapıya ilişkin yeni bir denge durumu olarak ortaya çıkmıştır. Yani o, ne Osmanlı Devleti’nin burjuva devrimci bir instanz olarak toplumu değiştirme-çağa uydurma çabasının sonucudur, ne de, sadece batılı devletlerin zoruyla yapılan zoraki bir değişim adımı.

Olaya Osmanlı Devleti açısından baktığımız zaman, Tanzimat, Osmanlı Devleti’nin yaşamı devam ettirme mücadelesinde, merkezîleşerek ayakta kalabilmek-kendi varlığını sürdürebilmek için- feodal beyliklere-derebeylerine (ve tabi “millet sistemine”) karşı gayrimüslim orta sınıfla- ve de dış dinamik olarak batılı devletlerle giriştiği bir uzlaşma hareketidir. Bunun, Devlet’in “ilericiliğiyle”, onun, yukardan aşağıya doğru burjuva devrimci bir inisiyatif kullanarak toplumu-kendini değiştirerek çağa uydurma faaliyetiyle falan hiçbir ilişkisi yoktur.

M.ALİ OLAYI’NDAN 1838 TİCARET ANLAŞMASINA, DAHA SONRA DA TANZİMAT’A VE İTTİHATÇILARA (ORADAN DA KEMALİZME) KADAR VARAN SÜREÇ, III.SELİM VE II.MAHMUTLA BİRLİKTE BAŞLAYAN “BATILILAŞMA” SÜRECİNİN SONUCUDUR. DAHA SONRA, İNSANLARI BİRİBİRİNE DÜŞMAN EDEREK OSMANLI’YI YIKIMA GÖTÜREN, MİLYONLARCA İNSANIN KAYBINA NEDEN OLAN SÜREÇ DE GENE AYNI SÜREÇTİR!..

Sen tut “Sened-i İttifak’ı yırt at ve o anlaşmaya birlikte imzaladığın bütün o ayanları da kes! E, artık bir gecede yeniçerileri de yok ederek yeni bir ordu da kurmuşsun, sırada kim vardı bu durumda? Tabii ki M. Ali! İşte Osmanlı’nın yıkım süreci böyle başladı..

“II.Mahmut, 1824’te, Mısır valisi-gerçekte Mısır’ın tek hakimi- M.Ali’yi Yunanlıların üzerine sürmeye çalışır. M.Ali’nin ise bazı şartları vardır: Mısır’a ek olarak Girit ve Mora Valiliklerini de ister ondan, ancak bu şartla isteği kabul edebileceğini bildirir. Sonunda anlaşılır ve M.Ali oğlu İbrahim Paşa’yı Girit’e yollar. Girit ele geçirilir, sonra da Mora’ya çıkılır...Yunan başkaldırısı kısa zamanda ezilmiş gibidir.. Ancak bu başarılar Rus Çar’ını kaygılandırmaktadır ve Ruslar 1826’da Osmanlılar’a bir ültimatöm vererek ondan Boğdan, Eflak ve Sırbistan üzerinde koruma hakkı talep ederler. II.Mahmut çaresiz Ruslar’ın bu isteklerini kabul eder,

¹⁵ Varolanı- statükoyu temsil eden instanz olarak Devlet, elbetteki, kendi kendini değiştirmek için böyle bir inisiyatifi alamazdı!..Bu konuyu-Sened’i İttifak’ı- daha ayrıntılı olarak 7.Çalışma’da ele almıştık..

ayrıca Rus gemilerinin Osmanlı sularında serbestçe dolaşmalarına da ses çıkarmaz (1826 Akkerman Antlaşması)..

“Bu arada İngilizler, Fransızlar ve Ruslar kendi aralarında ittifak kurarak Yunanlılar lehine sürece müdahalede bulunmak istemişlerdir. Sultan bunu reddedince de, Navarin limanında Mısır donanmasıyla birleşmiş durumda olan Osmanlı donanmasını abluka altına alırlar. Çıkan çatışma sonunda Osmanlı-Mısır donanmaları burada yok edilir..Bu olay Yunanlılar’a yeniden umut verecektir. Onlar da İbrahim Paşa’nın Mora’da çevreyle bağlantısını keserler”.

“Gene bu arada “Rus Çar’ı I.Nikola Osmanlı’ya savaş ilan etmiştir ve Rus’lar Doğu Anadolu’ya girerler (1828). Kars’ı, Erzurum’u alırlar, bir yandan da Boğdan’a Dobruca’ya, Bulgaristan’a doğru ilerlerler. Trakya’da Edirne’yi ele geçirirler (1829). Bunlar olurken, Fransa ile İngiltere de İbrahim Paşa’nın geri çekilerek Mısır’a dönüşünü sağlamış, yeni bir Yunan hükümetinin kuruluşu için uğraşmaya başlamışlardır. Sonunda, Edirne Antlaşması ve onu takip eden Londra Konferansı ile Fransa ve İngiltere Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’daki eyaletlerinin Rusya yararına bölünüp parçalanmasını önlemeyi başarırlar. Bununla beraber, Yunanistan’ın bağımsızlığı ilan edilir ve bu, büyük devletlerce güvence altına alınır.. Ruslar ise, birtakım ticari yararların yanı sıra, artık gemilerini de serbestçe Boğazlar’dan geçirme hakkını elde etmişlerdir”..

Öte yandan, “Yunan olayında Mısır valisi M.Ali çok şey kaybetmiştir. Donanması Navarin’de yok edilmiş, Girit’le Mora valiliklerini de almayı umarken, İngiliz ve Fransızlar’ın baskısıyla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durumda o da, bütün bunlara karşılık Sultan’dan Suriye valiliğini ister. Ancak II.Mahmut bunu reddedecektir. M.Ali de buna karşılık, daha başka bahaneler de bularak oğlunun yönetimindeki ordularını Suriye ve Filistin’e gönderir. Bir yıla kalmaz bütün Filistin, Lübnan ve Şam eyaletleri Mısırlıların eline geçer (1831). **Bunun üzerine II.Mahmut M.Ali’yi görevden aldığı açıklar ve ona karşı bir sefer hazırlığına girişir. Sultan, bu ara zaten ayanlara karşı savaş ilan etmiş durumdadır. Onun bu tepkisi M.Ali’yi iyice huylandırır, sıranın kendisine geldiğine inanmaktadır o artık, ok yaydan çıkmıştır. İbrahim Paşa’nın kumandasındaki Mısır ordusu Anadolu’ya girer ve Konya’ya doğru ilerlemeye başlar. Osmanlı ordusuyla Konya yakınlarında karşılaşırlar. Çıkan çatışmada Osmanlı ordusu yenilir (1832). İbrahim Paşa Kütahya’ya doğru ilerler. Kafasında Bursa’ya kadar gitmek vardır.** Bu tehdit karşısında Sultan, Çar I.Nikola’dan yardım ister. O da olumlu yanıt verir; çünkü Ortadoğu’da güçlü bir Mısır devletinin kuruluşuna iyi gözle bakmamaktadır Ruslar. Ve, İstanbul’a olası bir saldırıya karşı koymak üzere Rus birlikleri Boğaz kıyılarında mevzilenirler. Ama, Ruslar’ın da işin içine girmesinden Fransızlar ve İngilizler hiçte memnun değildir, onlar da hemen harekete geçerler ve M.Ali’nin üzerine baskı yapmaya başlarlar. Sonuçta, 1833’te Kütahya’da bir barış anlaşması imzalanır. İbrahim Paşa Suriye, Kilikya ve Hicaz valisi olur. Mısır valiliği yenilenen M. Ali ise Girit valiliğini de alır. Ama bu antlaşma hiç doyurmaz I.Nikola’yı, Sultan’a baskı yaparak **onu Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını** yapmaya razı eder. Yeni Antlaşma, Edirne Antlaşmasını onaylamakla beraber Boğazların bütün savaş gemilerine kapatılmasını öngörür, ki bu da Rusya’yı Karadeniz’de her türlü Fransız ya da İngiliz tehdidinden kurtarmış olacaktır”.

“1835-1838 yılları bir tür silahlı barış dönemidir. Bu süre içinde II.Mahmut İngilizler’e yaklaşır. Ne de olsa onu M.Ali’den onlar kurtarmıştır.. Ve 1838 yılında İngilizler’le meşhur Balta Limanı Antlaşması, ya da İngiliz Ticaret Anlaşması imzalanır”...

“1 Temmuz 1839 günü II.Mahmut ölür. Yerine oğlu I.Abdülmecit geçer. Ancak o, ölmeden önce, Mustafa Reşit Paşa’ya tasarlanan reformlarla ilgili bir metin hazırlatmıştır. Bu metin, resmi olarak 3 Kasım 1839’da Mustafa Reşit Paşa tarafından devletin önde gelen mevkî sahipleri, dinsel kişilikler, iktisadi etkinlik görevlileri ve diplomatik görevliler önünde okunur. **Bu, tarihe Gülhane Hatt-ı Şerifi, ya da Hatt-ı hümayun’u olarak geçen metindir. Buna göre artık Osmanlı İmparatorluğu’nun bütün uyrukları, din ya da milliyet farkı gözetil-**

meksizin birbirlerine eşit olacaktır. Anlaşmazlıklar durumunda herkes daha önceden varolan yasalara tabi olarak mahkeme önüne çıkarılarak yargılanacak, kimse üstünkörü, soruşturmasız mahkum edilmeyecektir. Herkes, servet ve gelirleri oranında doğrudan doğruya devlete vergi verecektir, vergi kiralamaya son verilmiştir. Müslüman, Hristiyan bütün Osmanlı vatandaşları askerlik hizmetine tabi olacaklardır ve bu da beş yılı geçmeyecektir”[6].

Evet işte böyle! Bir 1839 Fermanı’na giden yol 1838 Ticaret Anlaşması’ndan geçerken, 1838’e çıkan yol da, özünde, II.Mahmut’un izlediği “merkezileşme” politikalarından geçiyor! M.Ali dediğin kimdi ki, bir Osmanlı valisiydi o! Ama sen tutarda, bütün o “valilerle”-ayanlarla- yapılan anlaşmayı-Sened-i İttifak’ı-ihlal ederek-hem kel hem fodul misali- yeniden merkezileşip güçlenmek davası uğruna boyundan büyük işlere kalkışmaya çalışırsan, bir yere gelir toslarsın!. Sonra da sen tut, istediğin kadar yabancı devletleri suçla! Ne olacaktı ki, sen kendin veriyorsun onlara bu fırsatı. Niye tutupta M.Ali’yle uğraşıyorsun ki, niye onu Yunanlılar’ın üstüne sürmeye çalışıyorsun ki! Adamlar bağımsızlıklarını ilan etmiş işte, ne istiyorsun halâ! Tarihin akışını geriye mi döndürebileceksin! Yok olmaz, can çıkmayınca huy çıkmaz demişler! Osmanlı halâ, o eski emperyal gücünü tekrar yakalayabileceğini düşünüyordu!. Bütün o “batılılaşma”-“modernleşme” çabalarının altında yatan hep Devleti güçlendirerek tekrar yedi düvelde at koşturur hale gelebilmektir! Sen çağı kaçırmışsın bir kere, istediğin kadar debelensen ne olacak ki!..İşte bütün o İttihatçılar, Enverler, Talat’lar bu ortamın-psikolojinin ürünü olarak ortaya çıktılar. Hepsinin kafasında da o aynı Devlet anlayışı vardı. **Devletin ruhu onların normal insanlar gibi düşüncelerini engelliyordu.. Aynı “Devlet” hastalığının daha sonra darbeci “Kemalistlere”de bulaştığını göreceğiz. İşte bugünkü “Ergenekon” virüsünün tarihsel kökenleri bunlardır!..**

TANZİMAT FERMANI (yeniden yapılanma) NEDEN İLAN EDİLMİŞTİR

“Tanzimat’ın hedeflerine ve daha sonra izlenen politikalara gelince: En başta, ülke içinde ve dışında merkezi hükümetin otoritesini yeniden tesis etmek gerekiyordu; bir dizi yeni sorumluluğu üstlenecek işlevsel bir hükümet kurmak; sosyal yapı içindeki faaliyetleri düzenlemek, uyumlu hale getirmek ve çatışmaları çözmek; bütün grupların, kitlelerin can ve mal güvenliğini sağlamak ve zaman içinde, üst gruplara karşı onların desteğine dayanmak (ayanlar ve eski ordu şefleri dahil); daha liberal bir ekonomi politikası benimsemektir. Bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yollar ise şöyle sıralanıyordu: Ekonomik açıdan tümüyle merkezi mali sisteme bağlı yeni bir bürokrasi ve ordu; gerekli personeli eğitmek için yeni bir okullar ve hukuk sisteminin oluşturulmasını sağlayacak bir dizi yeni ekonomik ve sosyal önlemler ve düzenlemeler”[1]..

Bu paragrafın içinde herşey var aslında! “Hükümet otoritesinin yeniden tesisinden” bahsediliyor burada. Otoriteyi bozan kimdi peki? Başta ayanlar, feodal beyler! O halde, hükümet otoritesini tesis için ilk yapılması gereken de onların belini kırmak olacaktı. Sonra deniyor ki, “herkesin can ve mal güvenliği sağlanmalıdır”. Bunun için de, can ve mal güvenliğini tehdit eden bu “üst gruplara”, yani ayanlara karşı “desteğe ihtiyacım var” diyordu Devlet.

“Ferman’da vaat edilen yaşam ve mal güvencesi, aslında ayanlara karşı verilen mücadelede halk kitlelerinin tahtı ve bürokrasiyi desteklemelerini sağlamaya yönelikti”[1]..

Burada iki önemli nokta var. Birincisi şu: Devlet-II.Mahmut- ayanlara karşı savaş ilan ederek “müsaderelere” (onların mallarını-mülklerini devletleştirmeye) girişince, bu arada, hızını alamayarak orta boy ayanlara da indirmişti darbeyi. Ama sonra bakıyor ki olmuyor, orta sınıf olmadan vergisini bile toplayamıyor Devlet, bu sefer tutuyor politika değiştirmeye çalışıyor. **Tanzimat Fermanı aslında, bir yerde de II.Mahmut’un bu, “yıkтын perdeyi eyledin**

viran” politikasının sonuçlarını düzenleme çabasıdır da. Bununla Devlet, geride kalan orta sınıfa diyordu ki, “benim için siyasi bir tehlike haline gelmediğiniz müddetçe istediğinizi yapabilirsiniz. Nedir amacınız, mal-mülk sahibi olmak, zenginleşmek mi buyurun, ama bir tek şartla, haddinizi bilmeniz şartıyla. Siz bu sınırların içinde kalırsanız ben de size dokunmayacağımı garanti ediyorum”. Halka da diyordu ki Devlet, “bundan sonra öyle cemaat özerkliği altında yaşamakmış falan yok. Özgürlük özgürlük diye başımın beynimin etini yiyordunuz alın size özgürlük. Herkes birey olacak bundan sonra, yani herkes sadece Devlete bağlı “eşit” Osmanlı vatandaşı olacak. Yeni düzen bu. Bu düzenin işlemesi için de önce beni desteklemeniz lazım”.

Ve de tabi, bütün bir eğitim sisteminin de bundan böyle bu yeni düzenin işlemesi için kadro yetiştirmeye yönelmesi gerekiyordu. Ferman’la bunu da ilan etmiş oluyordu Devlet. Devlet kademelerinde yükselmek, kariyer yapmak isteyenler bundan böyle bu yola girmek zorundadır deniyordu.

“Tanzimat Fermanı “eşitlik” prensibini benimseyerek gayrimüslimlerin Müslümanlarla “eşit “ olduğundan yola çıkıyordu. Bu prensip, esasen İngiltere, Fransa ve Avusturya temsilcilerince hazırlanıp, yürürlüğe konmak üzere Osmanlı hükümetine verilmiş olan 1856 İslahat Fermanı’nda daha da ayrıntılandırılmıştı. **Neredeyse yalnızca Hristiyan nüfusla ilgilenen bu Ferman, aslında Avrupa güçlerinin garantörlüğü altında bu gruba imtiyazlı bir statü yaratmıştı”....**

“Hristiyanlara tanınan özel haklar ve koruma önlemleri toplumsal ilerleme ve gelişme açısından onlara yepyeni yollar açtı. Sultan II.Mahmut’un katı tedbirleri genel olarak onları etkilemedi, çünkü bunlar aslında çoğunlukla nüfusun Müslüman kesimine ilişkindi. **Onlar- yani gayrimüslimler- kapitalist döneme toplumsal ve kültürel bütünlükleri hemen hemen hiç bozulmamış olarak girdiler. Geleneksel kurumlarını ve adetlerini, yükselen yeni kapitalist ilişkilerden faydalanarak arzuladıkları herhangi bir şeyi elde etmek için, duruma adapte etme özgürlüğüne sahiptiler. Bu esnada Müslümanlar ise, geçmişte pek de hayranlık duymadıkları ve en sonunda da, Hristiyanlar zenginleşirken kendilerine büyük maddi yarar sağlamadığını gördükleri kültürel modellere intibak etmek için toplumsal ve siyasi kurumlarının ruhunu ve arkalarındaki felsefeyi derinden değiştirme külfetiyle karşı karşıya kaldılar”..**

“Müslümanların hakim durumda olduğu yegane alan hükümet hizmetiydi. Daha önce de belirtildiği gibi, yönetici sınıfa girmek için İslami inanç ön koşuldu. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Müslümanlar için siyasi güç onların özel omazsa olmazıydı ve Müslüman olmayan ticaret ve meslek gruplarının giderek artan ekonomik gücüne karşı esas dengeleyici unsur durumundaydı”[1]..

Osmanlının-Devletin niyeti herkesi “eşit” Osmanlı vatandaşı yaparak aradaki özerk yapıları ortadan kaldırmak, bu şekilde, Devleti merkezileştirerek bozulan düzeni yeniden tesis edebilmektir. Ama evdeki hesap çarşıya uymadı ve tam tersi sonuçlar ortaya çıktı, neden? Çünkü, evet, eski özerk yapılar (“millet sistemi”, feodal ayanlıklar vb.) Devletin merkezileştirmesini engelliyordu. Devlet, gücü bunlarla paylaşmak zorunda kalıyordu. Ama, bunun karşılığında da bu yapılar insanları birarada tutan birer bağ’dı. Daha önce, ‘aynı apartmanın-binanın içinde oturupta sadece merdivenlerden inip çıkarken birbirleriyle karşılaşan’ (bunun dışında herkesin kendi özerk dünyasında yaşadığı) bir insanlar topluluğuydu Osmanlı. Şimdi ise, aradaki duvarlar kalkıyor, herkes birarada yaşamaya başlıyordu!. Peki nasıl olacaktı bu?

BUNDAN BÖYLE HEPİNİZ OSMANLI VATANDAŞI OLACAKSINIZ!

Osmanlı diyordu ki, “bundan böyle Osmanlı vatandaşı olacaksınız hepiniz”, yani, ortak bir Osmanlı üst kimliği altında “eşitleneceksiniz”. Ama içi boş bir kavamdı bu “Osmanlı vatandaşlığı”!. Çünkü, Osmanlı Devletinde o dönemde henüz daha bütün

insanları birleştirecek, onlara “Osmanlı vatandaşlığı” gibi ortak bir üst kimlik verecek bir üretim ilişkileri sistemi gelişmemişti. Yani, antika bir yapı olan Devlet istedi diye insanlar onun “eşit” vatandaşları olmazlardı! Bunun için, onların-insanların belirli bir üretim faaliyeti içinde eşitlenerek yoğurulmaları gerekirdi. Ancak bu durumdadır ki, bir Rumla bir Türk, ya da Ermeni arasındaki “farklar” ortadan kalkabilirdi. **Çünkü ancak, işçi, ya da işveren-burjuva olmaktır ki (ya da tabii, ortak üretim faaliyeti içinde işin bir ucundan tutuyor olmaktır ki) insanlar arasındaki etnik-dini-bilinç dışı kültürel farklılıkları (bu farklılıklardan kaynaklanan bilinç dışı alt kimlikleri) etkisiz hale getirebilirdi.** Osmanlı’da ise, böyle herkesi birleştirici bir üretim süreci-faaliyeti olmadığı için, aradaki o antika duvarlar kalkınca, bu sefer onların yerine insanların sahip oldukları kültürel farklılıkları temel alan kültürel duvarlar-kimlikler ön plana çıktı; yani, dışardaki duvarların yerini bu kez de insanların kafalarındaki duvarlar aldı. Ve ne oldu, daha önce, hayatın içinde pek karşılaşmadıkları için fazla bir önemi olmayan insanlar arasındaki bilinç dışı-kültürel faktörler öne çıktı, ve insanlar bu kez Rum, Ermeni, Müslüman vb gibi alt kimlikleriyle farklı unsurlar haline gelmiş olarak birbirleriyle temasa geldiler. Ki bu da onların ayrışmalarına neden oldu. Bunun ideolojik-siyasi bir muhteva kazanması ise daha sonraki adım olacaktır. Bu durumda onları Osmanlı sistemi içinde bir arada tutan bir özellik-bağ kalmıyordu artık ortada. Onlar da, etnik-dini kimliklerini temel alarak kendi başlarının çaresine bakmaya çalıştılar.

“Geçmişte Osmanlı Devleti’nde bütün halklar, toprak ve mallar padişahın malı sayılırdı. Padişah, patrikler de dahil olmak üzere temsilcilerine yetki vererek otoritesini uygulatır, böylece fert ile hükümet arasında doğrudan bir sürtüşme engellenmiş olurdu. **1839 Fermanı ise, kuramsal olarak fertle devlet arasında, fertlerin Osmanlı Devleti’nin vatandaşı statüsünde olmalarından doğan hakları ve yükümlülüklerine dayanan yeni ve doğrudan bir ilişki oluşturdu.** Kuramsal olarak dini ve etnik sınırların üstünde olmayı sağlayan Osmanlı vatandaşlığı, çeşitli etnik, linguistik ve dini cemaatleri hükümetten tecrit etmekle kalmayıp, onları karşılıklı etkileşimler ve baskılardan koruyan dini ve kültürel konulardaki öz yönetim özelliklerinden de mahrum etti. Milletlerin topluluk statüleri ve çeşitli grupların bu şekilde ayrımı sona erince, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki dini ve etnik grupların birbirleri karşısındaki durumları sayısal güçleri esas alınarak belirlenmeye başlandı. Bu durumda ise, er ya da geç çoğunluk görüşlerinin hakim duruma geçeceği ve çoğunluğun kültürel özellikleri ile amaçlarının hükümetin kendi özellikleri haline geleceği aşikardı”.

“Aslında, hükümet otoritesinin genişlemesinin nedeni hükümetin Hristiyan tebaalarının özgürlüklerini kısıtlamak istemesinden kaynaklanmıyordu. Bunun nedeni, merkezîyetçi üniter hükümet kavramıyla ‘millet’lerin muhafaza etmeye çalıştıkları özerklik fikri arasındaki kaçınılmaz uyumsuzluktu. **Gayrimüslim halk, kendisini (sağlayacağı faydalardan yararlanmak için) Osmanlı yasalarına uymak ile, kendilerine eski ‘milletler sistemi’ altında verilmiş olan ayrıcalıkları muhafaza etme isteği arasında ne yapacağını bilemez bir konumda buldu. Sonuçta, kendilerine eski millet sisteminde tanınmış olan ayrıcalıkları konu ederek Osmanlı hükümetinin haklarını ve özgürlüklerini ihlal ettiğinden yakınmakta tereddüt etmediler ve Avrupa devletlerinin de desteğiyle, vatandaş olarak uymak zorunda oldukları yasa hükümlerinden ve sorumluluklarından sık sık kaçmayı başardılar. Müslümanlar ise, himayesine girecek kimseleri olmadığı için, içinde buldukları kötü koşullardan Hristiyanları ve Avrupa devletlerini suçlamaya başladılar. Bunun neticesinde ortaya çıkan hoşnutsuzluklar da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında dini çatışmalar haline dönüştü”.[1]**

Daha önceki açıklamardan da anlaşılacağı gibi, Osmanlı yönetici eliti her şeyin üstünde bir güçtü. Bunlara göre, Devlet öyle belirli bir etnik grubu, ya da dini falan temsil etmiyordu. Yani, bir Türk, ya da Müslüman devleti değildi Osmanlı Devleti. Nevi şahsına münhasır bir İbni Haldun Devleti idi o. **Ama, Tanzimat’la birlikte, Osmanlı vatandaşlığı zemininde bir**

yeniden yapılanma olayı gündeme oturunca işler değişti. Müslümanlar'la gayrimüslimler arasındaki makas açılmaya başladı.

Eskiden, gayrimüslimleri koruyan-“millet sistemi” denilen- özerk bir zırh vardı ortada. Bu yüzden de din, ya da etnisiteye bağlı çoğunluk-azınlık gibi kavramların pratik olarak hiç bir önemi-anlamı yoktu. Ama şimdi bu zırh ortadan kalkmıştı artık. Müslüman olsun gayrimüslim olsun herkes Devlet'in karşısında çırılçıplaktı-“eşitti”- Ki bu da, kaçınılmaz olarak, dinsel ve etnik olarak benzer özelliklere sahip insanlar arasında belirli gruplaşmalara neden oluyordu. Devlet, yeni düzenlemelerle güya gayrimüslimleri kayırıyor, onlara ayrıcalıklar tanıyordu; ama öte yandan onlar da memnun değillerdi bu yeni durumdan! Çünkü yeni durumla birlikte artık azınlık statüsüne düşüyorlardı. Bu yüzden de kaybettikleri eski özerk statülerini-zırhını arıyorlardı! Ancak, diğer yandan da, o zırhı daha önce onların kendileri çıkarmışlardı sırtlarından! Bu nedenle, kafaları karıştı ve çözümü Osmanlı Devleti'ni suçlamakta buluyorlardı!. Aslında sadece “eşitlik” yetmiyordu onlara, aynı zamanda özerk de olmalıydılar. Bu ise, “eşitliğe” ve tek bir Osmanlı üst kimliğine sahip olarak vatandaşlık ilkesine-en azından bundan Devletin anladığı “merkezi Devlet” anlayışına-ters düşüyordu!

Gayrimüslim vatandaşlarını bir türlü memnun edemeyen Devlet de çaresizdi. **Bir yanda içerdeki huzursuzluklar, diğer yanda da gayrimüslimlerin arkasında onların hamisi durumunda olan batılı devletlerin ve Rusya'nın homurtuları, bitmek bilmeyen istekleri..Bu durum karşısında Osmanlı yönetici eliti-bir tür kendini koruma refleksiyle-yavaş yavaş Müslümanlara doğru yaklaşmaya başladı. Kendini herşeyin üstünde gören Devlet Müslüman olduğunu hatırlamaya başlıyordu sanki!. Daha sonra göreceğimiz gibi aynı süreç ona ilerde Türk olduğunu da hatırlatacaktır!..**

Sonuç olarak, gayrimüslimler yavaş yavaş yabancı devletlerle işbirliği içine girerek Devlet'ten kopma süreci içine girerlerken, Müslümanlar da kendilerini yavaş yavaş Devlet'le özdeşleştirmeye başladılar ve toplumda özel bir yönetici statüsü-konumu talep ettiler. Ki bu da tabii Devlet'in Müslüman olmayanlara ayırım yaptığı ve kötü muamele ettiği suçlamalarını arttırmaktan başka bir işe yaramadı!.. Kendi kendisini üreten-tüketen bir kısır döngüdü bu..

TANZİMAT, TOPRAK MÜLKİYETİ SORUNU VE MÜSLÜMAN ORTA SINIFIN GELİŞİMİ..

“II.Mahmut'un içinden çıkılmaz hale getirdiği toprak mülkiyeti sorununa ilişkin düzenlemeler Abdülmecid'in saltanatının başlangıç yıllarında kurulan toprak mülkiyeti komisyonlarının çalışmalarıyla nihayet **1858 yılında Arazi Kanunnamesi'nin** ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Görünürde Arazi Kanunnamesi klasik İslam Hukuku'nun ve Osmanlı Devleti'nin geliştirdiği beş toprak cinsini tanımakla beraber, aslında arazi işletmeciliği bakımından çok büyük bir değişiklik getirmiş bulunuyordu. “Rakaba!, yani mülkiyet hakkını devlet muhafaza etmekle beraber, işletme hakkı kiracı ve tasarruf sahibi lehine çok genişletilerek, 19.yy'ın sonrasında ve bilhassa İttihat ve Terakki döneminde işletme, yani tasarruf hakkı ile rakaba, yani mülkiyet hakkı birbirinden farksız hale gelmiş bulunmaktaydı. **Daha evvel padişahlar, bilhassa II.Mahmut, ayanlara karşı halkın desteğini kazanmak amacıyla Balkanlar'da tararruf sahibi birçok köylüyü mülk sahibi yapmıştır. Ancak, bilhassa Bulgaristan ve Makedonya'da özellikle Hristiyan köylülere toprağın mülkiyet hakkının verilmesi Müslümanlar'ın aleyhine olmuştur. Hristiyan köylü toprağının mülkiyet hakkına sahip olarak piyasa ihtiyaçlarına göre üretimde bulunurken, Müslüman halkın tasarruf hakkı, yani araziyi kullanma yetkileri uzun süre tahdit edilerek bu kesimin pazar ekonomisine girmesi geciktirilmiştir”.**

“Arazi mülkiyeti ve tasarruf haklarının uğradığı değişiklikler başlıca iki sonuç ortaya çıkarmıştır:

Birinci sonuç: Devlet, daha doğrusu bürokrasi, arazi üzerindeki mülkiyet haklarını hukuken muhafaza etmekle beraber tasarruf yetkilerini fiilen kişilerin lehine genişleterek zirai

ekonomide, yavaş yavaş, serbest diyebileceğimiz bir ekonominin yerleşmesine yol açmıştır. Böylece eğitim, hizmetler ve idarede merkezîyet usulünün derin kök salmasına karşılık ziraatte nisbi bir liberalleşme olmuştur.

İkinci sonuç: Ziraatte piyasa ihtiyaçlarına, yani pazar ekonomisine göre üretim yapmak, yani ticari ziraat öncülük kazanmıştır. 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması hem ticaret serbestliğini genişletmiş, hem de ziraatin piyasa, bilhassa dış piyasa ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde üretim yapmasını sağlamıştır. **İşte bu gelişmeler sonucunda sosyal mevkilerini ve etkilerini ekonomik güce dayandıran yeni tipte tüccar ve toprak sahiplerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Ticarete, bilhassa dış ticarete gayrimüslimlerin hakim olmasına karşılık ziraatte, yabancılara verilen toprak sahibi olma hakkına rağmen Müslümanlar üstün durumda bulunmaktaydılar.. Bu sosyal gelişmelerin Abdülhamid zamanındaki İslamcılık cereyanının meydana çıkmasında büyük bir payı vardır. Çünkü, tarım kesiminde meydana gelen sosyal gruplar bir dereceye kadar devlet kontrolünden uzak, hür olduğu kadar temel kültürünü ve geleneklerini muhafaza eden bir ortam içinde yetişmişlerdir. Bu kesimde, eski yarı feodal bürokratik düzen kalkmış, onun yerine özel mülkiyete dayanan yeni bir düzen kurulmaya başlamıştır. Böylece, tarım kesiminde, yani kasaba ve köylerde Müslüman halk arasında din, kültür, hatta dil esasına dayanan, bir çok yerde bölgesel karakter arz eden, görünürde geleneksel bağlarla birbirine bağlanan, fakat niteliği çok başka yeni tesianüt bağlarıyla birbirine bağlanan yeni bir toplum oluşmaya başlamıştır. Ekonomik ilişkiler açısından, modern kültür ve değerler bakımından geleneksel toplumdur bu”.**

“Temel sosyal ve ekonomik şartların ve geleneksel kültürün tesirleri altında benliğini ve tarihsel kimliğini koruyarak gelişen eşraflı, hocalı, imamlı, tarımsal köklü bu grup devlet teşkilatı içinde yerini bulamamıştır. Her ne kadar 1876-78 Meclis-i Mebusan’ı bu kitleye bir temsil imkânı sağlamışsa da, bu imkân uzun ömürlü olmamıştır. Buna karşılık devlet seviyesinde ve devlete hizmet için yarışan ve temel bünyeden kopmuş okumuşlar zümresi, ya Avrupa’yı kendine model almış, veya dört elle, sözde eski kültüre ve geleneğe dayanarak içinde yaşadığı gerçekleri göremeyerek olabildiğince tutucu bir tavır almıştır”[1].

Osmanlı’da, daha sonra da Türkiye’de kapitalizmin nasıl geliştiğini mi bilmek istiyorsunuz, o halde yukardaki iki paragrafı bir kere daha okuyunuz! Düünden bugüne nasıl geldiğini, 1950’de ne olduğunu mu bilmek istiyorsunuz, o zaman bu gözle bir kere daha okuyun!. 1920’de II.Grup ne mi idi, kimi mi temsil ediyordu, ya peki onun karşısındakiler-Kemalistler kimdi, bu mu bilmek istediğiniz, 1923 “Birinci Cumhuriyet”inin ne olduğunu mu anlamak istiyorsunuz, o zaman bir kere daha okumanız gerekecektir!.

Tekrar II.Mahmut’a, 1838 İngiliz Ticaret Anlaşmasına ve de 1839 Tanzimat Fermanı’na dönersek: **1838’in, II.Mahmut’un izlediği politikanın kaçınılmaz sonucu olduğunu söylemiştik. “Güçlü devlet-merkezi devlet” mi istiyordun sen, o halde bunun fiyatını da ödemek zorundaydın! Sened-i ittifak’ı yırtıp atan, bütün o ayanlara kök söktüren sen değilmiydin, o halde bunun sonuçlarını da hesaba katmak zorundaydın! Bir M.Ali’nin ta Kütahya’ya kadar gelebileceğini, kendi valine karşı önce Ruslar’dan, sonra da İngilizler’den yardım istemek zorunda kalacağını hesap etmek zorundaydın! Ama hiç şüphenez olmasın, Osmanlı’nın-“ilerici” padişahı II.Mahmut mutlaka bu hesabı da yapmıştır daha önceden! Yapmıştır da peki neden batağa battı o zaman? Çok basit, “klavuzu karga olanın” varacağı yer orasıdır da ondan! Kim miydi, ne miydi peki o klavuz, bunu mu soruyorsunuz! Bütün Osmanlı Devlet adamlarına yol gösteren klavuz ne ise gene oydu: “Ya Devlet başa, ya da kuzgun leşe” idi¹⁶! Yani Osmanlı, “güçlü-merkezi Devlet” uğruna,” denize düşenin yılanı sarılması” gibi, gerektiğinde yabancı**

¹⁶ Bir Şubat’çı Çevik Bir’e, „bir milyon insan ölse ne olur“ dedirten anlayışla, AK Parti’yi düşürmek için darbe hazırlığı yapan generallerin işi kendi uçağını düşürmeye , ya da camileri bombalamaya kadar vardırıan anlayışları arasında hiçbir fark yoktur. Bunların hepsi aynı Devlet anlayışının sonuçlarıdır...

devletlerden yardım istemeyi bile göze almıştı. Çünkü, nasıl olsa, batılı devletlerle Rusya arasında denge politikası izleyerek cambazlık yapmayı öğrenmişti o artık!¹⁷

Sonuç 1838 Ticaret Anlaşmasıdır dedik! Öyle ki, bu tarihten sonra herşey değişmiştir Osmanlıda. Ticarete gayrimüslimleri öne çıkaran, onları batılı devletlerin ve Rusya'nın işbirlikçisi haline getiren bu anlaşmadır. Osmanlı sanayiini öldüren, Osmanlıyı yarı sömürge haline getiren bu anlaşmadır. Zaten daha sonra sırasıyla bütün diğer ülkelerle de buna benzer anlaşmalar yapmak zorunda kalmıştır Osmanlı. Ama öte yandan, gene bu anlaşmadır ki, Osmanlı da tarımı teşvik eden de o olmuştur.¹⁸ Çünkü, 1838 den sonra Osmanlı, tarım ürünleri ihraç ederek Batı'nın sanayi ürünlerini alan bir yarı sömürge ülke haline gelmiştir! Tabi tarım ürünleri ucuza gidiyordu falan, ama gene de bu, sonuçta, tarımsal alanda faaliyet gösteren Müslüman orta sınıfın gelişmesine neden oluyordu. Müslüman orta sınıfın ürettiklerini ucuza kapan gayrimüslim tüccarlar bunları batılı ülkelere pazarlarken, onların sanayi ürünlerini de Osmanlı'ya taşıyorlardı. Tabi bu da zamanla gayrimüslim-Müslüman orta sınıfların farklılaşmasına, bunların arasındaki rekabetin gittikçe büyümesine neden oluyordu. Sonucu biliyoruz! Ve halâ da, suçlu kim diye onu arıyoruz!

Burada, bir kere daha altını çizmek istediğim nokta şudur: Devlet, merkezileşerek kendini kurtarmaya çalışırken, kaçınılmaz olarak, bazı kalıcı sonuçların ortaya çıkmasına da neden oluyordu. **Ayanlar yakın tehlike olduğu için gayrimüslim orta sınıfla ve batılı ülkelerle ittifak kurarak onlara (ayanlara) vuran Devlet, sonuçta, ülkeyi Batı'nın yarı sömürgesi haline getirirken, gayrimüslim orta sınıfı da Batı'nın işbirlikçisi durumuna sokmuştur. Ama bununla da kalmıyordu iş, o, izlediği bu politikanın sonucu olarak, aynı zamanda, Müslüman orta sınıfın gelişme çizgisini de belirlemiştir. Devlet, II.Mahmut'la birlikte, önce, tarihinin en büyük devletleştirmesini yaparak Müslüman orta sınıfa darbe vururken, daha sonra, onlar olmadan vergisini bile toplayamaz hale gelince, dizginleri gevşetmek zorunda kalmış, kendisine bağlı bir orta sınıf yaratma stratejisi izlemeye çalışmıştır. Bu arada, batılı ülkelerin ihtiyaçları-artan talepleri- doğrultusunda gelişmeye başlayan tarım-bu gelişme Devletin alacağı vergileri de arttıracığı için- Müslüman orta sınıfın kaderini de belirlemiş oluyordu. Böylece, süreç içinde oluşan işbirlikçi-tüccar gayrimüslim orta sınıf zamanla ayrılıkçı ulusal hareketlere yönelerek ayrı baş çekmeye çalışırken, bu süreci artık durduramayacağını anlayan Devlet de- yapacak başka şeyi kalmadığı için- batılı ülkelerle gayrimüslimlerin ittifakına karşı Müslüman kesime sığınmaya başlar. Ki bu da bir veba mikrobu gibi Müslümanları da etkileyecek, onların da kaderi üzerinde rol oynayacaktır. Müslüman orta sınıfın halâ bile kendisini Devlet'ten tam olarak ayıramamasının altında yatan bu süreçtir.**

"II.Mahmut ayanları ortadan kaldırmış, fakat onları destekleyen alt grupları veya bütün toplumu değiştiren ekonomik ve sosyal süreci yok edememiştir. Aslında, ayanların yerini, zanaatkarlardan, toprak sahiplerinden ve geçmişi pek bilinmeyen çeşitli ticari konularla uğraşan diğer gruplardan oluşan yeni bir Müslüman orta sınıf almıştır. **II.Mahmut'un ayanları ortadan kaldırması, görünüşe göre yüzyılın sonlarına doğru önemli siyasi roller oynayacak olan bu yeni sınıfın (yeniden) doğmasına dolaylı olarak yardımcı olmuştur.** Şu hususa dikkat çekmek gerekir ki, bu gelişme Balkanlar'da ulusal bağımsızlıklarını elde etmiş olan Hristiyan benzerlerinin en azından altmış yıl gerisinde oluşmuştur. **Bu sınıfın ekonomik gücü, geçmişte hükümetin toplumu kontrol altında tutmak için bir araç olarak kullandığı toprak mülkiyetinden ve bu toprakların**

¹⁷ Aynı güçler-aynı Devlet anlayışıyla bugün de aynı yöntemlere başvurmuyorlar mı! Denize düştüğünü gören Devlet sınıfı yılanı sarılır gibi bugün de terörden şiddetten medet umar hale gelmedi mi!..

¹⁸ Emperyalizm kapitalizmi geliştirir mi geliştirmez mi! Yıllarca bunu tartıştı „Türkiye solu“! Ve sanki, „evet geliştirir“ dersek, bu onun-emperyalizmin- günahlarının hafifletmesine neden olacakmış gibi de, hep aksini telkin etti kendi kendisine, yani „hayır geliştirmez“ diyedurdu! Ben diyorum ki, evet, emperyalizm kendi diyalektik inkârını yaratarak kapitalizmin gelişmesine de yol açar, bunun en güzel örneği de Osmanlıdır. Ama tabi ne pahasına! Bütün o dökülen gözyaşları, Ermeni-Rum-Türk, Müslüman katliamları, göçler pahasına, halâ da çekilen acılar pahasına!..

işlenmesinden gelmekteydi. Artık, (eskiden olduğu gibi) bu toprakların ekilip biçilmesi ve ürün fiyatları hükümet tarafından düzenlenmiyordu. Artık hakim olan, Batı endüstriyel sisteminin ve para ekonomisi ile serbest pazar ekonomisi yasalarının giderek artan etkisi ile arz ve talep arasındaki etkileşimdi. Yine de gerçek ekonomik güç büyük ölçüde şehrili ticaret gruplarının ellerindeydi. Bu gruplar da çoğunlukla Rum, Ermeni ve bazı yerlerde ise Hristiyan Araplardı”[1].

Şimdi tekrar soruyorum: Emperyalizm kapitalizmi geliştirir mi geliştirmez mi? Cevap yukardaki paragrafta, bir kere daha okuyun lütfen! Olmadı mı, olay kafanızda tam olarak açıklık kazanmadı mı, o zaman bir de aşağıdaki paragrafı okuyun bakalım:

“1830’lardan sonra Osmanlı Devleti’nin ekonomisine giderek artan biçimde Batı’nın ekonomik çıkarlarının hakim olduğu bir gerçektir. Sonuçta, Avrupalılar, Müslüman tarım kitleleri ve ilk iki grup arasında aracı olarak hareket eden Müslüman olmayanlar arasında üç yanlı bir ilişki gelişmiştir. Bu, Asya ve Afrika’da hakim olan sömürge ilişkisine benzer bir düzenlemedir..Yakın tarih Balkan milliyetçilerinden bazılarının Osmanlı hükümetini sömürgeci bir güç olarak görmesine rağmen ekonomik ilişkilerde tümüyle farklı bir yapı hakimdi. 19.yy’da Müslüman milliyetçiliği Batı’nın ekonomik emperyalizmine sosyopolitik bir tepki olarak gelişmiş ve Müslüman etnik gruplar arasında birleştirici bir rol oynamıştı. Bu nedenle, Batı emperyalizmi özellikle Müslüman Araplar arasında bölgesel ve yerel milliyetçi akımların gelişmesini dolaylı olarak geciktirmiş oldu. Bu tür eğilimler, özellikle 1916’dan sonra, yalnızca Mısır ve Mezopotamya gibi Batı’nın doğrudan nüfuz sahibi olduğu bölgelerde teşvik gördü. Müslüman milliyetçiliğinin büyümesi doğrudan Avrupa’nın ekonomik ve politik hakimiyetinden kaynaklanmıştır. Şehrili Müslüman orta sınıfların en önemli dayanağı olan Osmanlı sanatlarının ortadan kalkması ve Osmanlı ekonomisinin zaman içinde tarım ürünleri üreten ve mamul maddelerin çoğunu dışarıdan ithal eden hemen tümüyle tarıma dayalı hale gelmesi ve bunun sonucu olarak ithalatın ihracatın önüne geçmesi ve dış borçların artması Müslüman milliyetçiliğinin yaygınlaşmasına yol açan önemli ekonomik etmenlerdir. Hristiyan orta sınıfların milliyetçiliği büyük ölçüde Osmanlı hükümetinin profesyonel yetersizliğine ve fert ile devlet arasında yeni birleştirici bağlar yaratamamasına bir tepkiydi. Müslüman orta sınıf milliyetçiliği ise ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru Avrupa’nın ekonomik, politik ve kültürel hakimiyeti nedeniyle doğdu ve en başından itibaren emperyalizm karşıtı eğilimler gösterdi. Çelişkili bir durum olmakla birlikte, ekonomik ve kültürel açıdan aynı Avrupa’nın sunmuş olduğu reform modelini izleyerek ülkeyi modernleştirmek suretiyle Avrupa emperyalizmini yenmeye çalıştı. Yani Müslüman milliyetçiliği, önceleri Batı’nın ve onun araçlarının Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik hakimiyetine bir tepki olarak doğdu, fakat daha sonra ana grupların etnik ve linguistik bağlılıklarına göre gelişti”.

“Müslümanlar arasında milliyetçiliğin gelişmesi 1831-1840 da Mısırlı M.Ali Paşa’nın Suriye’yi ve Anadolu’nun bir kısmını işgaliyle başladı. Bu işgal Suriye’de (Filistin de dahil olmak üzere) geleneksel toplumsal yapının altüst olma sürecini hızlandırmada, Anadolu’da hükümet karşıtı ayaklanmalar başlatmada ve bir sosyopolitik tepkimeler zinciri oluşturmada katalizör görevi yaptı. İşte bu değişikliklerin ortasında, Batı’nın ekonomik hakimiyetinin, arazi sistemindeki değişikliklerin, tüccar gruplarının doğmasının ve Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında bölünmenin (her biri kendine özgü bir siyasi kimlikle) birer birer önem kazanmalarına yol açtı”.

“Anadolu’daki ekilebilir arazinin büyük bir bölümü Müslümanlarındı veya onlar tarafından işlenmekteydi. Aslında, Yahudilerin ve Hristiyanların 1856’dan önce Suriye’de toprak sahibi olmaları yasal olarak mümkün değildi. Diğer yerlerde yabancılara uygulanan bu yasak 1867’ye kadar sürdü. Bu, Hristiyan halkın Anadolu’nun ve Ortadoğu’nun şehir bölgelerinde yerleşmesine neden olan bir çok sebepten biridir. Bu suretle, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında, Müslüman olmayanlara ticari avantajlar sağlayan bazı mesleki farklılıklar elde olmadan yaratılmış oldu. Türkler ve diğer Müslümanlar toprakla uğraştılar ve ürünlerini

sonuçta Rum, Ermeni ve bazen de Yahudi tüccarları tarafından çalıştırılan veya onların sahip oldukları büyük ihracat evlerine satan aracı tüccarlara sattılar. Doğal olarak tarım ürünlerinin fiyatları düşük, fakat aracılardan ve tüccarların karları büyüktü. Oralarda doğmuş olmalarına rağmen Müslüman olmayan tüccarların çoğu konsolosluklar kanalıyla Fransız veya İngiliz vatandaşlığına geçtiler ve sınır aşırı haklar elde ettiler”.

“Anadolu’daki Osmanlı üst orta sınıfı iki blok halinde kutuplaşma gösterdi. Kırsal şehirlerde gücünü toprak sahibi olmaya dayandırmış (çoğu zaman yasadışı yollarla) Müslüman ileri gelenlerden oluşan oldukça büyük bir grup ortaya çıktı. 1857 ve 1864’te belediyelerin ve vilayetlerin yeniden yapılanması için çıkarılan kanun bu eşrafa idari meclislerde sandalye verdi ve böylece cemaat lideri olarak mevkileri yasal olarak onaylanmış oldu. 1876 Anayasası ve parlamentosu bunlara siyasi iktidar için yarışma hakkı da verdi”.

“Diğer yandan, Müslüman olmayan üst sınıflar esas ticaretin ve para alışverişinin cereyan ettiği, artık modern bankalar sistemi ile çalışan Avrupa’nın ekonomik çıkarları ile bağlantılı ve onların koruması altındaki büyük şehirlerde ve kasabalarda yerleşmeyi tercih ettiler. Müslüman olmayan ticaret gruplarının ekonomik güçlerinin farkında olan hükümet, gayrimüslimler ile aynı hakları taşıyan bir Müslüman tüccar kategorisi, yani beratlı tüccarları yaratarak bunu dengelemeye çalıştı. Ayrıca, Hayriye tüccarı olarak bilinen bir eski Müslüman tüccarlar grubu da vardı. Küçük kasabalardaki bazı Müslümanlar tüketim malları imalatının yanı sıra küçük ticaretle uğraşır hale geldi. Müslüman olmayanlar toptan ticaretle ve özellikle ithalat-ihracatla uğraşırken, bunlar parakende ticaretle daha faal oldular. Bir süre sonra, şehirlerdeki ticari şirketlerde çalışan bazı yabancılar, toprak satın alma hakları 1867’de resmen kabul edildikten sonra toprak da satın almaya başladılar, fakat hiç bir zaman büyük malikaneler oluşturamadılar”.

“Yerleşik hale gelmiş ve ticaretle uğraşan Müslüman gruplar ile gayrimüslim ticari gruplar arasındaki siyasi gerginlik Avrupa ülkeleri konsolosluklarının gayrimüslimlere sağladığı siyasi koruma nedeniyle şiddetlendi. Onlara verdikleri sınır aşırı haklarla Batılı iktidarların duruma müdahalesi Müslüman tarım ve ticaret grupları ile bürokratik aydın sınıf arasında gelişmekte olan çatışmayı içinden çıkılmaz hale getirdi. Öyle ki, Osmanlı bürokratik eliti ve Müslüman toprak sahipleri ile küçük tüccarlar arasındaki çatışmalar bunların Müslüman olmayan ekonomik gruplarla işbirliği yapmalarına yol açtı. Bu nedenle, Müslüman ekonomik gruplar, yönetimdeki elit için tehdit oluşturduklarından kendilerini kendi bürokratik liderlerinden çok uzakta buldular. Bu arada, zaten inanç, eğitim ve geçmişleri açısından Müslüman olmayanlardan da oldukça uzaktaydılar”[1].

Müthiş! İnsanın akli duruyor! Hele hele, herşeyin “Devleti kurtarma” adına yapıldığını düşündüğünüz zaman adeta insanın kanı donuyor! Devlet, önceleri, Müslüman orta sınıfa karşı resmen gayrimüslim orta sınıfın ve batılı ülkelerin safında yer alıyor. Ama daha sonra, bunun fayda etmediğini, yapayalnız ortada kaldığını görünce de, kendisine yeni bir kimlik arama sürecine giriyor. İşte onu-o herşeyin üstündeki Devleti-önce Abdülhamid’le birlikte Müslümanlığı, daha sonra da Türklüğü keşfetmeye götüren süreç budur. Önce Devleti “Müslümanlaştırarak kurtarmaya”, bu olmayınca, daha sonra da “Türkleştirerek kurtarmaya” çalışacaktır ol!

“İktidardaki Osmanlı eliti, önce, birbirinden soyutlanmış sosyal tabakalar içermeyen, yönetici sınıflardan değil, devlete koşulsuz bir sadakatle bağlanmış fertlerden oluşan devletle özdeşleşmeye çalıştı. Bir süre sonra, reformların bile yapılmasına neden olan devletin kalıcılığını sağlama zorunluluğu politik elitin kendi yetkilerini yasallaştırmak için kullandıkları başlıca söylem heline geldi. Tebaanın taleplerini karşılamaya çalışırken, bu taleplere cevap vermedeki ölçünün sınıf çıkarları olmadığı, fakat yönetimdeki seçkinlerin bu taleplerin devletin çıkarlarına uyup uymadığı konusundaki

kararlarına bağlı olduğu ortadaydı. Devletin ne olduğu hayati sorusunun cevabı kuşaklar boyunca en karmaşık soru olarak kaldı”.

“Hükümetteki seçkinlerin giderek Müslüman olmayanlardan uzaklaşmaları Müslümanlara geniş bir politik birime ait oldukları duygusunu vermede çok önemli ölçüde birleştirici rol oynadı. Bu, bir şekilde, Müslümanların belirsiz haldeki ümmet-evrensel cemaat kavramının yeni bir politik nitelik, yani millet haline dönüşmesi yönünde atılmış ilk adımdı..Osmanlı politik ve sosyal gelenekleriyle şekillenmiş olmasına karşın Balkan devletlerindeki bürokrasi, aydınlar sınıfı ve ulusal kültür kendi doğuşlarını sağlayan sosyal etmenleri de büyük ölçüde içinde barındırmaktaydı. **Sırp, Yunan ve Bulgar devrim liderleri yalnızca kendi etnik ve ulusal özelliklerini değil, aynı zamanda kendi orta sınıflarının sosyal ve politik felsefesini ve Rusya da dahil olmak üzere Avrupa'nın kültürel etkilerini de yansıtan bir dizi ulus devlet yarattılar. Fakat, Müslümanlar arasında önde gelen politik kadroların kökeni eski devletin yönetici gruplarıydı, bunların esas hareket noktaları da, bir ölçüde, değişen koşullara uygun olarak yenilenmiş olan eski sosyal felsefeydi. Bunlar devleti çağdaşlaştırırken kendilerini “reform” yapmak zorunda bırakan sosyal değişimin ruhuna uygun hareket etmediler, daha çok kendi tarihi-politik miraslarını dikkate aldılar. Bu durum Müslümanlar arasında devlet ve toplum çatışmasına yol açtı. Bu, devletin kontrolünü doğrudan ellerinde bulundurmaya amaçlayan ekonomik açıdan güçlü Müslüman grupların bazı zamanlarda baskı uygulamalarına neden oldu”[1].**

Olay apaçık ortada! Gayrimüslim orta sınıflar yeni ulusal kimliklerini yaratırken kendi etnik ve kültürel özelliklerinin yanı sıra, orta sınıfın ekonomik-politik felsefesini, ve de Batı Avrupa ve Rusya da dahil olmak üzere dış dinamiği de hesaba katarak ideolojik bir sentez yaratmaya çalışıyorlardı. **Müslüman kesimin politik liderleri ise hep Devlet'in adamlarıydı! Çünkü Devlet siyasi olarak kendisine rakip olabilecek başka bir Müslüman orta sınıf liderliğine mücadele etmiyordu! İşte bu kahredici diyalektiktir ki, Müslüman orta sınıfın kaderini körleştiren o olmuştur! Devlet, gayrimüslimlerden yüz bulamayınca Müslümanlara yönelince, zaten gayrimüslim orta sınıfla rekabet halinde olan Müslüman orta sınıflar bunu bir nimet sandılar ve onlar da bir yerde kendilerini Devlet'in kollarına bıraktılar! Dış faktör-tehdit bir yanda, içerde kaynayan ayrılma kazanı diğer yanda, dağılma-parçalanma korkusu Devleti Müslümanların kucağına itinince, Müslümanlar da sandılar ki bize ait olan birşeyin elimizden kaçma durumu var, ona sahip çıkmamız gerekiyor-ve de bu duygularla onlar da Devlete sahip çıktılar! Özünde korkuya dayalı bir travma yatan bu kaynaşmanın etkilerini bilinç altında bugün bile halâ hissetmek mümkün.**

Aslında, işin altını biraz daha eşerseniz bütün bu olup bitenlerin dinle falan hiçbir alâkasının bulunmadığını da görürsünüz! Olay tamamen Osmanlı'da kapitalizmin gelişme süreciyle ilgilidir. Batılı ülkelerin gayrimüslimlerle iş tutmaları, Devletin de, “batılılaşıp modernleşeceğim” diyerek kendini bu koroya dahil etmesi, başlangıçta Müslüman kitleyi karşı kutba iten en önemli neden oluyordu. Burda din faktörü insanların kendi kültürel kimliklerini korumalarına yardım eden koruyucu bir şemsiyeydi aslında. İnsanların Devletin ihanetine karşı dayandıkları bir kaleydi. Bu durum Cumhuriyet'te de aynen devam etti. Ne de olsa Cumhuriyet eliti de Osmanlı'nın DNA' larını taşıyordu!.

Bu sürece-Anadolu'da kapitalizmin gelişme sürecine- Kurtuluş Savaşı'nın ve yeni kurulan Cumhuriyet'in en önemli katkısı sisteme dışardan gelen yabancı tehdidini artık sona erdirmesi olmuştur. Bundan sonra belirleyici olan artık büyük ölçüde iç dinamik olacaktır. Ancak iç dinamiğin belirleyici olacağı böyle bir ortamdır ki, “Müslüman orta sınıf” yavaş yavaş Devlete karşı başını kaldırmaya, aradaki göbek bağına çözmeye başlayacaktır. Ki o da gene, her on yılda bir darbelerle kesilen bir süreç olmaktan kurtulamaz! Bu nedenle, bütün o gelgitlerin-Anadolu burjuvazisinin yalpalamalarının- sürecin doğasından kaynaklandığının bilincinde olarak bugün artık iyice keskinleşen bu ayrışma sürecine katkıda bulunmak gerekir. Gün, ittihatçı

“solculuk” yaparak Anadolu burjuvazisinin hatasını bulma günü değildir, Bunlar açık, bunların tarihsel nedenleri de ortada! Gün, hataları eleştirirken ortak hedefe karşı aradaki birliği koruma, hatta daha da geliştirme günüdür..

Hemen altını çizelim: “Türklerin ulusal bilincinin gelişme süreci” Osmanlı Devleti’nin kendini Türkleştirerek bir Osmanlı ulusu yaratma çabasıyla çakışıyor. O güne kadar bir Türk Devleti olduğunu hiç düşünmemiş olan Devlet, kendini kurtarma güdüsüyle, önce Müslümanlık ipine, daha sonra da Türklüğe sarılarak içine düştüğü kuyudan bu şekilde kurtulabileceğine inanıyor. Bu düşünce-inanç bir virüs gibi orta sınıflara da sirayet edince at iziyle it izi iyice birbirine karışıyor. Sürecin daha sonraki aşamalarında Devlet zeytinyağı gibi suyun yüzüne çıkararak kendini modern kapitalist bir unsur olarak takdim ederken, orta sınıflara da onun tebaası olarak kalmak düşecektir!..

“Özellikle yeni bürokrasiyi yetiştirmek için -onları Rum tercümanların yerine getirerek yeni yaratılan idari pozisyonları doldurmak için- sivil modern bir okul sistemi oluşturuldu. Bu sistem bütünüyle alt sınıflardan gelen bir askeriye ve yeni aydınlarla bürokrasi için bir yol haline geldi. Bu yolla, daha önceleri imparatorluk bürokrasisi ve onu destekleyen grupların hakim durumda oldukları kurumlara zamanla yeni gelenler yerleşti...Bizim açımızdan bu okulların önemi, daha çok şehirlerde kurulmuş olmalarında ve daha çok Müslüman halka hizmet vermelerinde yatmaktaydı; zira Müslüman olmayanlar zaten kendi okullarını çok uzun zaman önce açmışlardı. Rüşdiye diploması küçük katiplik işleri için yeterli görüldüğünden hızla artan bürokratik mevkiiler rüşdiye mezunları tarafından dolduruldu. Bu, modern aydınların alt tabakalarını oluşturdu ve milliyetçi hareket için sağlanan desteğin temeli oldu”[1]. Osmanlı milliyetçiliği kendi kadrolarını böyle yetiştiriyordu...

“MODERN OSMANLI MİLLİYETÇİLİĞİ”NİN BAŞLANGICI-GENÇ OSMANLILAR

“Türk-Müslüman orta sınıfın ekonomik kökleri işte bütün bu koşulların oluşturduğu karmaşık ağ içinde bulunabilir. Başlangıcı Osmanlı feodal sistemine, ayanlara ve devlet gelirlerinin artması ümidiyle maddi refahı arttırmak için her türlü önlemi almaya hazır hükümetlere kadar uzanır. Gücünü ticari girişimlerden ziyade toprak mülkiyetinden alan bu orta sınıfın doğuşunun etkileri çok kapsamlı olmuştur. Müslüman halk arasında sosyal katmanlaşmanın yeni modellerinin temellerini atmış, ulema aileleri, küçük tüccarlar, toprak ağaları ve hatta kırsal kesimde yaşayan aşiret şefliklerinden oluşan yeni bir grup toplum liderinin ortaya çıkmasına yol açmış ve zamanla kendine özgü bir aydın tabakası yaratmıştır. Bürokratik aydınların hakimiyetinde olmakla birlikte, orta sınıftan gelen Namık Kemal, Ahmet Mithat, Halit Ziya ve diğer bazı aydınlar zaman zaman yeni dünya görüşleri ve reform talepleriyle ortaya çıkabilmişlerdir”.

“Esasen idari merkeziyetçilik yönünde başlayan bütünleşme süreci, temel siyasi sadakat sorununu da içine alacak şekilde kapsamlı hale gelmiştir. Genellikle Osmanlılık olarak bilinen eşit vatandaşlık fikri, aslında çeşitli azınlık gruplarının etnik ve dini sadakatlerini kontrol altında tutmak için hükümet tarafından kullanılan yasal bir araç olmaktan öteye geçmemiştir. Bütünleşme yönündeki çabalar, Hristiyan tebaanın çoğunluğu açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır; zira bu fikirde kendi milliyetçilik kavramlarındaki duygusal çekim yetersizdi. **Fakat 19.yy’ın ortalarından itibaren sayıları hızla artan Müslüman-Türk aydınlar Osmanlılığı kendi milliyetçi ideolojileri gibi dört elle sarılmışlar ve bu kavramın içeriğini kendi sosyokültürel geçmişlerine ve tarih yorumlamalarına göre belirlemişlerdir”[1].**

Burada altı çizilecek nokta, “Müslüman-Türk aydınların” “Osmanlılığı” kendi milliyetçi ideolojileri olarak dört elle sarılmalarıdır.

Bugünkü anlayışla yaklaştığımızda “milliyetçilik” ve “millet” kavramlarının kapitalist bir içeriğe sahip olduklarını söyleriz, bu doğrudur da. Ama, 19.yy Osmanlı’sında “millet” ve “milliyetçilik” kavramları bambaşka anlamlara sahipti. Örneğin, Osmanlı Devleti kapitalist bir devlet olmadığı halde o dönemin aydınları için (hatta Devle’tin kendisi için bile) yukardan aşağıya doğru yaratılmaya çalışılan bir “Osmanlı milliyetçiliği” söz konusuydu. Bu anlayış daha sonra kendini kendine özgü bir “Türk milliyetçiliğine” bıraktı. **Birinci durumda amaç, Osmanlı Devleti’ne, “Osmanlı milliyetçiliği” adı altında, “vatandaşlar” arasında çekim gücü olan bir bağ-ideoloji yaratmak iken, ikinci durumda bu bağ “Türklük” adı altında yaratılmaya çalışılacaktır. Yani, gayrimüslimlerin bağımsız bir millet haline gelme süreciyle (buna bağlı olarak oluşan milliyetçi ideolojileriyle) Osmanlı’nın “Müslüman-Türk milliyetçiliği” tamamen birbirinden farklı kulvarlarda geliyordu. Müslüman-Türk milliyetçiliği, Devlet’le olan bağından dolayı hiçbir zaman bağımsız bir burjuva ideolojisi haline dönüşemezken, gayrimüslim milliyetçilikleri giderekten kendine özgü burjuva ideolojileri haline geldiler.**

“İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal’den oluşan Osmanlı aydınları üçlüsüne genellikle ‘Genç Osmanlılar’ dendi.. bunlar “modern” aydın sınıfının öncüleri olarak tanımlandılar..padişahla bazı konularda çatışmalarına rağmen bunlar yeni oluşan merkezi bürokratik yapının unsurlarıydılar..bu aydınların amaçları, Tanzimat reformlarının hatalarını düzeltmek ve İmparatorluğun felsefi, etik ve sosyal temellerinin yanlış anlaşılmasından ve toplum üzerine yabancı kültürel sistemi empoze etmek için devlet gücünün kullanılmasından kaynaklandığı düşünülen kültürel iki başlılığa son vermektir. Ayrıca, Genç Osmanlılar, padişahın ve onun bürokrasisinin merkeziyetçilik yoluyla elde ettiği mutlak yetkilerle ve bunu mevcut kültürel sistemi yok etmek için kullanmasıyla ilgili eleştirileri açısından ‘liberal’ olarak görülüyorlardı. Padişahın eleştirilmesinin bir başka nedeni ise, otokrasinin akılcı, yaratıcı yaşama uyum sağlayamamasıydı”.

“Namık Kemal’in fikirleri tamamen anavatan, bir başka deyişle umma (cemaat), yani aidiyetin belli bir toprak parçası üzerinde kurulduğu devlet fikrine dayanmaktaydı. Fakat bu milliyetçilik çağırısı, Hristiyan değerlerin yerine İslami değerleri koymasının dışında, Batılı yaklaşım, kavram ve bu ideolojinin Batılı kullanım şekline uygun olarak oluşturulmuştu. Çağdaş anlamda kitleleri harekete geçirme ve tanımlama yolu olan bu ideoloji Müslüman-Türk özelliklerle şekillenmişti. Namık Kemal’in kökleri İslam’a dayalı ideolojisi kendi ulusal vatanlarını kurmaya çalışan Hristiyan gruplara pek çekici gelmemiştir”..

“Tüm bunlara karşın, Genç Osmanlılar 1876-77 anayasa denemesi için uygun zeminin hazırlanmasında ve çağdaşlaşma öncesi politik kültürün bazı genel kavramlarının hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Fakat mülk sahibi orta sınıflarla devlet ve devletçi bürokrasi-aydınlar sınıfı arasında ortaya çıkan ve için için kaynayan anlaşmazlığa kalıcı çözümler bulamamışlardır. Bu sorunlar kültür birliği sağlayarak kolayca çözümlenemeyecek ekonomik ve sosyal farklılıklardan kaynaklanıyordu. **Varlıklı gruplar kendi görüş açılarını belirleyecek ve ifade edecek yapılanmadan yoksundu, fakat çatışma kaçınılmazdı. 1876-78 de ilk anayasal parlamenter deneyim sırasında çatışma su yüzüne çıktı”[1].**

Genç Osmanlılar dönemi-milliyetçilikle ilgili fikirleri değilse bile- 1878’de aniden sona erdi!.

1876 ANAYASASI, İMEŞRUTİYET

Ama biz önce 1876 Anayasa’sı nasıl ilan edildi onu görelim:

“Osman Paşa’nın Alexinatz önünde Sırlara karşı elde ettiği zafer yalnız Balkanlar’ı değil, onları destekleyen Avrupalı devletleri de düşünmeye sevk etmiştir.. Nitekim, 31 Ekim 1876 günü Rus elçisi Babialı’ye bir ultimatom vererek Osmanlı İmparatorluğu’nun kırk sekiz saat içinde Sırbistan ve Karadağ’la bir silah bırakışması antlaşması imzalamasını ister. İstanbul buna uyar ve Osmanlı birlikleri salıverilmeye başlanır. Ne var ki, büyük devletler bu iyi niyet

gösterisiyle yetinmezler. Ve acil olarak uluslararası bir konferans toplanmasını isterler. İngiltere “savaşın korkusu olmadığını” açıklayarak tehditler savururken donanması'nı da Çanakkale Boğazı'na doğru yola çıkarır. Diğerleri de aynı şekilde tehditler savurarak fırsat gözetmektedirler. Bu durumda Babıali'nin toplantı isteğini kabul etmekten başka çaresi yoktur. Nitekim, istenilen bu konferans'ın Osmanlı Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın başkanlığında 23 Aralık 1876 günü İstanbul'da yapılması kararlaştırılır. Toplantıya Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya'nın delegeleri katılacaktır. Babıali aslında bu toplantıda nelerin olacağını bilmektedir. Bosna ve Hersek'in özerkliğinin yanı sıra, Rus nüfuzu altında bir büyük Bulgaristan'ın kurulması da önerilecektir kendisine. **Durum hiçte içaçıcı değildir, Devlet çaresizdir! Ama o, Osmanlı'da oyun çoktur diyenlere bir kere daha hak verdirecektir! Çünkü, bu arada yeni sadrazam olmuş olan Mithad Paşa'nın kafasında yabancı devletlerin isteklerine karşı kalkan olarak kullanılabilir son bir çare daha vardır: Bir anayasanın ilanıdır bu”[6]!..**

“Özerklik” mi diyordunuz siz, “halkların temsili” mi diyordunuz alın işte size bir anayasa! “Osmanlı Devleti bundan sonra anayasal bir düzene sahip olacaktır artık. Herkes ne istiyorsa gelsin burada-parlamentoda- bunları bizzat dile getirsin..Yani, artık yabancı devletlerin bizim insanlarımızın adına konuşmalarına gerek kalmamıştır”!.Verilen mesaj budur!.

“Tam toplantının başlayacağı saatte dışarda toplar atılmaya başlanır. Ne olup bittiğinden habersiz delegeler şaşkına dönerler! Bu sırada konferansı yönetecek olan Saffet Paşa ayağa kalkarak kısa bir konuşmayla delegelere “Sultan'ın soylu ve yüce bir davranışta bulunarak halkına yeni bir rejim bağışlamış bulunduğunu, dışardan gelen top seslerinin bu önemli olaya işaret ettiğini” bildirir. “Bu durumda artık toplantının varlık nedeni de ortadan kalkmaktadır”. Rus elçisi buz gibi soğuk bir yanıt verir buna: “Gündeme geçelim” der. Ama, öyle de olsa, Osmanlı'nın bu şaşkıncı girişimi tartışmaların verilerini değiştirmiştir artık!”[6]”

“1876 Anayasası'nın özünü anlamak için önce biraz bu Anayasa'nın mimarı olan Mithat Paşa'nın idari deneyimleri ve kişiliği üzerinde durmak gerekir. Mithat Paşa, modern çağda gerçekten başarılı tek Osmanlı valisidir. Ekonomik açıdan göreceli bir refaha sahip, ancak problemlili vilayetler olan Niş ve Tuna'ya, geçici olarak da Bağdat'a bir düzen getirebilmiştir. Onun temel yaklaşımı, daima, yerel düzeyde ileri gelenleri çağırarak onlarla herkesin yararına olacak konularda işbirliği yapmak olmuştur. Böylece o, yerel güçlerle merkezi otorite arasında idari ve temel konularda işbirliği tesis etmeyi başarmıştır. (Ayrıca, Mithat Paşa Osmanlı idari yapılanması konusunda ilk önemli girişim olan **1864 vilayet yasa tasarısının hazırlanmasında da rol oynamıştır. Rus büyükelçisi bundan o denli rahatsız olmuştur ki o zaman, padişaha, oluşturulacak yerel il meclislerinin sultanın iktidarını zayıflatabileceğini söylemiştir).Sonuç olarak Mithat Paşa'nın, 1876 Anayasası'nı ve parlamentosunu, yalnızca padişahın yetkilerini kısıtlayan bir araç olarak değil, aynı zamanda, belli başlı sosyal gruplarla merkezi hükümet ve bürokrasi arasındaki ilişkilerin tesisi açısından da gerekli bir vasıta olarak gördüğünü kabul etmemiz gerekir”[6]..**

Evet, zamanlaması ve dış politika dengeleri açısından bu Anayasa Ruslar'ın ve batılı devletlerin çabalarını sonuçsuz bırakmak için tasarlanmış bir Osmanlı oyunudur, bu doğru. Ama olayı sadece bu yanıyla görürsek hata etmiş oluruz. Çünkü, bir parlamento gereği artık iç dinamik açısından da zorunlu hale gelmişti. Toplum, eskiden olduğu gibi basit bir sistem değildi artık. Çeşitlenmiş-farklılaşmış bir sosyal yapıdan kaynaklanan işlevsel gereksinimler söz konusuydu. Merkezi hükümet ile yerel idareler arasında bir denge kurma gereğini dayatan politik idealizm değildir, işin özünde orta sınıf gücünün resmen kabul edilmesi yatmaktadır. Mithat paşa da bu sosyal gerçeği görerek kabul etmiş, bunun üstesinden gelmeye çalışmıştır.

Osmanlı'da kapitalizmin gelişme süreci öyle sadece dış dinamikle açıklanabilecek tek boyutlu basit bir olay değildir. Süreç boyunca daima, en az dış dinamik kadar iç dinamikler de etkili

olmuştur hep. Ama sistemin yapısı gereği işin bu yanı pek görünmez, hep alttan alta işler bu süreç. Ancak öyle zamanlar olur ki, bir bakarsınız, başka bir bahaneyle, birden öne-üste çıkarır bu birikim. 1839' da, 1856' da ve 1876'da olan da budur aslında. Yani bir yerde, yapana değil de yaptırana bakın siz dedirtecek cinstendir gelişim!. **Toplumsal değişim süreci, aşağıdan yukarıya doğru bir basınçla kendini ifade etmeye çalışmıştır hep. 1876' da olan da farklı birşey değildir. Aynı sürecin bir üst basamağı, yeni bir aşamasıdır 1876. 1839 ve 1856'da "özgür" ve "eşit" bireyleri-"Osmanlı vatandaşlarını"- temel alarak kendini yeniden yapılandırmaya, ifade etmeye çalışan Osmanlı sistemi, 1876' ya geldiği zaman bu yeniden yapılanmanın kaçınılmaz üst yapı kurumu olan bir anayasayı da zorunlu kılmaktaydı. Gelişen orta sınıf artık yönetimde de söz sahibi olmak istiyordu¹⁹. Batılı devletlerin talepleri-istekleri de içerdeki bu gelişmelere paralel olarak şekilleniyordu aslında. Yani iç dinamikten bağımsız gelişmiyordu dış etken de. Batılı ülkeler, içerdeki gayrimüslimlerle içiçe olduklarından, onların-gayrimüslimlerin- yönetime katılması batılı ülkeler için de önemliydi. **Bu arada Müslüman orta sınıfı pek düşünen yoktu aslında, ama onlar da açılan bu yoldan-gedikten- ilerleme imkânını buldular. Öyle ya, batılı ülkelerin ve gayrimüslimlerin zorlamasıyla da olsa, bir anayasanın ilanı onlar için de seslerini duyurabilmek açısından önemliydi. Sadece gayrimüslimler seçilerek gelmeyeceklerdi ki buraya!****

Bu nokta çok önemlidir. Evet, gayrimüslim orta sınıfla Müslüman orta sınıf rekabet halindeydiler, ama Devlet'in karşısında temsil söz konusu olduğu zaman bunların çıkarları birleşiyordu bir yerde. İlerde 1908 "Jöntürk Devrimi"ni ele alırken de göreceğiz aynı durumu. Daha sonra birbirleriyle kanlı bıçaklı olan "devrimciler" 1908 öncesinde "Abdülhamid diktatörlüğüne" karşı birlikte mücadele ediyorlardı. Militan Ermeni örgütleriyle Rumları, ittihatçıları ve prens Sabahattin'in liberallerini bir araya getiren, farklı nedenlerle de olsa bunların aynı şeye karşı olmalarıydı.

Ama burada ilginç olan Müslüman orta sınıfın durumudur. Onlar, bir yandan, gayrimüslimlerin ayrılıkçı eylemleri ve yabancı devletlerin düşmanca tavırları karşısında Müslümanlık ortak bağından kaynaklanan bir "biz" ve "bizim" duygusuyla Devlete sahip çıkıyorlardı, ama diğer yandan da, süreç onlar istemese de-talep etmese de- zaten belirli bir yönde geliştiği için, ona hakim olabilmek, onu kontrol altına alabilmek amacıyla, bir tür feedback-geriyle bağlaşım-unsuru rolünü üstlenerek de devreye giriyorlardı-ya da Devlet tarafından devreye sokuluyorlardı. Ki bu da son tahlilde onların Devletin baskısıyla sıkışan yolunu açmış oluyordu. Aynı diyalektik Türkiye'de bugün bile halâ geçerli olduğunu düşünürseniz olayın boyutları daha iyi anlaşılır! Avrupa Birliği'ne girme sürecini düşünün. Kopenhag Kriterleri'nin kabulünü, bunların yasalaştırılması sürecini düşünün, hepsi bir yana, bir idam cezasının kaldırılması olayını düşünün, eğer işin içinde dış dinamik olmasaydı, sadece iç dinamikle aşılabılır miydi bu engeller! AK Parti sırtını AB'ye ve globalleşme sürecine dayamasaydı ayakta kalabilir miydi bugüne kadar hiç! Bir Gül, dinazorların direncini aşarak cumhurbaşkanı seçilebilir miydi!

Bu nedenle, Mithat Paşa gibi bir ucu Devlet'te bir ucu da orta sınıfta olan feedback unsurlarına tarihimizde hep önemli görevler düşmüştür! **Mithat Paşa, padişahı-Abdülhamid'i- Devleti kurtarmak için bir anayasa ilan ederek feedback yapmaktan başka çarenin kalmadığına ikna etmiştir! Bunu yaparken o, bir Osmanlı paşası olarak devlet adına mı düşünüyordu, yoksa bir orta sınıf temsilcisi olarak mı hareket ediyordu bunu bilemeyiz. Ama şurası muhakkak ki, Genç Osmanlılar'dan Jöntürkler'e kadar bütün o "ilerici" Osmanlı aydınlarının rolü ve zihniyeti bu olmuştur. Bunlar hep kendilerini Devleti kurtarmak için bir tür feedback unsuru olarak görmüşlerdir!**

¹⁹ Sistem, tıpkı yatağı değiştirilen o nehir gibi, II.Mahmut'tan sonra önüne açılan yeni yolda- yeni kulvarda geliyordu artık, bu açık. Ama toplumsal diyalektik durmadı! Bir süre sonra iç ve dış dinamiklerin etkisi altında bu yeni koşulları temel alan yeni bir değişim süreci başladı..II.Mahmut'un buda-dığı ağaç yeni koşullar altında yeniden dal budak salmaya başladı. Yeni koşullara uyum sağlayan yeni bir orta sınıf çıktı ortaya..

Hiçbirinin kafasında antika bir yapı olan Osmanlı'nın yerine modern-millî bir devlet kurma-yaratma fikri yoktur. Daha sonra, yeni bir Devlet olarak Cumhuriyet kurulurken bile aynı durum geçerlidir. Cumhuriyeti kuran asker sivil Kemalist aydınlar bile, o zaman, Devleti ancak bu şekilde kurtarabileceklerini düşünüyorlardı²⁰. Niteliksel olarak yeni bir yapı, aşağıdan yukarıya doğru sivil toplum zeminine dayanarak yükselen yeni bir örgütlenme düşüncesi yoktu kafalarında. Zaten kafalarında böyle bir sorun olmadığı içindir ki, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, zaferi birlikte kazandıkları Anadoluhalkını-Anadolu'nun Müslüman orta sınıf unsurlarını ilk fırsatta saf dışı ederek Devlet'in kutsallığına gölge düşürmemişlerdir!..

“1877 Parlamentosu'ndaki seçimler ve özellikle tartışmalar, kırsal kesimde yaşayan gruplar ile bürokrasi arasındaki çıkar ve görüş ayrılıklarını bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Meclis-i Mebusan üyeleri eyalet başkentlerindeki, sancaklardaki ve bölgelerdeki idari meclisler ve seçim komiteleri tarafından seçildi. Buna karşılık, seçim komiteleri, başlarında hükümet görevlileri olmasına rağmen daha çok ileri gelenler, ulema ve Müslüman olmayan grupların toplum temsilcilerinden oluşuyordu. Gerekliteknik özelliklere ilaveten adayların halk arasında saygın kişiler olmaları ve vergiye tabi mal mülk sahibi olmaları gerekiyordu. Dolayısıyla, Meclis-i Mebusan gerçek anlamda bir temsil organı olmaktan ziyade esas itibarıyla iki grubu-tüccar, çiftçi ve diğer zengin gruplar ile hükümet görevlilerini-temsil etmekteydi”.

“Taşradan gelen mebuslar parlamento tartışmalarında formalite gereği ve laf olsun diye padişaha, İslam'a, millete ve anavatana bilinegelen bağlılık formüllerini tekrarlıyorlardı. Fakat iş kendi pratik teleplerine gelince son derece kararlı, gerçekçi oluyorlar ve bürokrasiyi eleştirirken de açık şekilde devrimci bir yaklaşım benimsiyorlardı. Müslüman olan ve olmayan milletvekilleri (çoğunun Avrupa'yla doğrudan teması olmadığı ve yine çoğu Avrupa kültür ve politikasına muhalif oldukları halde) Batı'nın liberalizm terminolojisini çok iyi biliyor görünümdeydiler. Adil ve etken bir vergi sistemi, basın özgürlüğü, özel mülkiyetin yasal güvenliği, doğru para düzenlemeleri ve girişim özgürlüğü talep etmekteydiler”.

“Mebusların çoğunun liberalizmi çeşitli derecelerde ve biçimlerde temel felsefe olarak kabul ettikleri bir gerçektir. Bu, hükümetin kısıtlayıcı kurallarının ve bürokratik müdahalelerinin eleştirilmesinden de açıkça görülebilir.. **Fakat, Hristiyan ve Müslüman mebusların ekonomik liberalizm konusundaki görüşlerinde farklılıklar vardı. Batı ile yapılan ticarete önemli ölçüde bağımlı olan Hristiyan mebuslar yabancı sermayeye açık kapı bırakan bir politikayı desteklemekteydiler. Madenlerin, ormanların ve su yollarının işletilmesi Avrupa sermayesine bırakılmalı ve bu suretle ülkenin henüz bakir durumda olan kaynakları doğru kullanılmalıydı. Diğer yandan, Türk Müslüman mebuslar, ekonomik gelişmeye karşı çıkmadıkları halde Avrupalılara kayıtsız şartsız teslimiyeti kabul etmemekteydiler.** Bunlardan bazıları, yerli halkın hakkı olması gereken doğal kaynakların yabancılar tarafından işletilmesine karşı çıkıyorlardı.. Yaşam standartlarındaki düşüşü ekonomik açıdan Avrupaya bağımlı hale gelmesine, mamul maddelerin fiyatlarının çok yüksek olmasına bağlıyorlardı. Bu nedenle, Hristiyanlara eşit vatandaşlık haklarının verilmesinden ve onların ulusal bağımsızlık için mücadele etmelerinden kaynaklanan bir Müslüman milliyetçiliği, aynı zamanda İmparatorluk'taki üst düzey Müslüman grupların ekonomik emellerini de yansıtmaktaydı. Gerçekten de, Müslümanlar arasındaki milliyetçi akımlar 1880'lerden sonra ortaya çıkmaya başlamış, bunu izleyen yıllarda da giderek daha fazla güç kazanmıştır”.

²⁰ “Yeni bir Devlet” kurarken bile kafalarda halâ o “Devleti kurtarmak” düşüncesinin olması müthiş bir şey değil mi!! Çünkü ortada halk yok, yani söz halka düşmüyor hiçbir zaman!. Açıkça görüleceği gibi, buradaki Devlet anlayışı bambaşka birseydir! Bir II.Mahmut' un yaptığı da özünde farklı bir şey mi idi sanki! Çünkü, Osmanlı'da Devlet Hak idi! „Devletin kutsallığı“ kavramının altında yatan kurucu ideolojinin mantığı budur. Bu anlayışa göre, onun maddesiyle ruhu farklı şeylerdir! O, belirli bir biçimiyle ölse bile, ruhuyla ölümsüz olduğu için başka bir biçimde tekrar küllerinden yeniden doğabilir!

“1877 Osmanlı Parlamentosu’ndaki mebusların, yaklaşık bir yüz yıllık köklü yapısal değişikliklerden sonra ortaya çıkan toplumun en üst tabakasını temsil ettikleri söylenebilir. Birkaç güçlü toprak sahibi aile II.Mahmut tarafından ortadan kaldırılmıştır, fakat geride bunların altındaki daha geniş ve gerçek sosyal sınıfın çekirdeğini oluşturan bir grup kalmıştır. Bu grup-sınıf, kendi sosyal ve ekonomik konumunun bir sonucu olarak, sınıf içi mücadelelerle, dış güçlerin müdahalesiyle, geleneksel politik-sosyal yönetim düzeninin baskısı ile ve bizzat kendisinin entelektüel ve politik eksiklikleri ile kuşatılmış durumdaydı. Ancak onun-bu yeni orta sınıfın varlığı sosyal bir gerçektir ve belirleyici bir etmen durumundaydı. Mevcudiyetleri Parlamento toplantısında kabul edilmişti ve Anayasa’nın kabul edilmesi yeni bir politik dönemin başladığının işaretiydi”[1].

1876 Parlamentosu’nun ömrü fazla uzun sürmez! Parlamento’nun padişah tarafından nasıl kapatıldığı da çok ilginçtir. Bunu, Sultan Abdülhamid ile Astarıcılar Kethüdası Hacı Ahmet Efendi arasındaki tartışmadan izleyelim: “Osmanlı sularından İngiliz geçişinin tartışılacağı bir oturumda Ahmet Efendi ayağa kalkarak padişaha: ‘Fikrimizi sormakta geç kaldınız. Bu felaketi engellemenin hala mümkün olduğu bir zamanda ciddi bir şekilde bize gelebilirdiniz. Meclis-i Mebusan kendi bilgisi dışında oluşan bir durumun sorumluluğunu hiçbir şekilde üstlenmeyecektir. Ayrıca, Meclis’te tartışılan konular ve bu konularda ileri sürülen fikirler dikkate alı [1]nmamış ve alınan kararların hiçbiri uygulanmamıştır’ der. Bunun üzerine çok kızan Abdülhamid, babası Abdülmecid’in ilerici kararlarını ve II.Mahmut’un politikalarını uygulamaya koyma kararında olduğunu ilan etmiştir. Abdülhamid, ‘korunması Tanrı tarafından benim sorumluluğuma verilmiş olan bir millet yalnızca güçle yönetilebilir’ diye ekler. Daha sonra, fikirlerinde ısrar eden Ahmet Efendi polis karakoluna götürülür. Kısa bir süre sonra da zaten padişah Parlamento’yu feshederek kendi istibdat idaresini kuracaktır”[1].

REFERANSLAR:

1,2-Kemal Karpat, “Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma”, İmge Kitabevi Ankara

Kemal Karpat, “Osmanlı Modernleşmesi”, İmge Kitabevi Ankara

3- Şerif Mardin. (1999). “Din ve İdeoloji.” İletişim Yayınları, İstanbul.

Şerif Mardin. (1997). “Türkiye’de Toplum ve Siyaset.”, İletişim Yayınları, İstanbul.

4-Halil İnalçık, “Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

5-İlber Ortaylı, “Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

6-Robert Mantran, “Osmanlı İmparatorluğu Tarihi”, Adam Yayınları İstanbul

7-Çetin Yetkin, “İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri”, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya

8-Sina Akşin, “Jön Türkler ve İttihat Terakki” İmge Kitabevi Ankara

9-İdris Küçükömer, “Batılılaşma-Düzenin Yabancılaşması”, Profil Yayınları

10-Cem Erence, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, İletişim Yayınları

11-Kemal Karpat, “Elitler ve Din”, Timaş Yayınları İstanbul

12-Kemal Karpat, “Kimlik ve İdeoloji”, Timaş Yayınları İstanbul

- 13-Kemal Karpat, "Türk Demokrasi Tarihi" İmge Kitabevi
- 14-Kemal Karpat, "Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi", İmge Kitabevi İstanbul
- 15-Halil Akkurt, Akif Pamuk, "II.Meşrutiyet" Yeni İnsan Yayınevi İstanbul
- 16-Tevfik Çavdar, "Türkiye'nin Demokrasi Tarihi" İmge Kitabevi İstanbul
- 17-İsmail Tokalak, "Bizans-Osmanlı Sentezi" Gülerboy Yayıncılık İstanbul